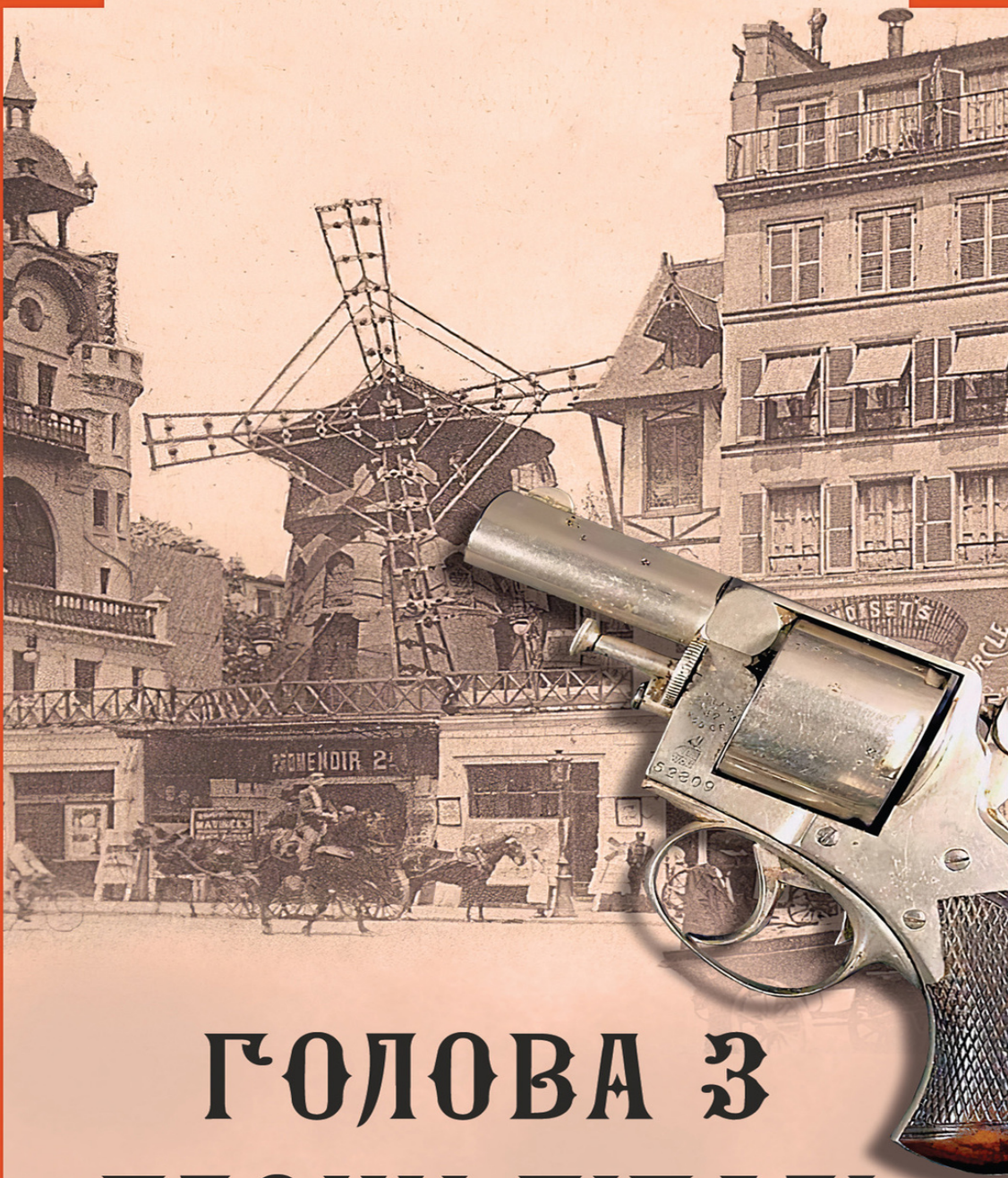

АНДРІЙ КОКОТЮХА

ГОЛОВА З
ПЛОЩІ ПІГАЛЬ

FOLIO

Андрій Кокотюха
Голова з площі Пігаль

ISBN 978-966-03-7113-2

ISBN 978-966-03-9276-2

© А. А. Кокотюха, 2020

© М. С. Мендор, художнє оформлення, 2020

© Т. М. Власюк, ілюстрації, 2020

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2015

• РЕТРОРОМАН •

АНДРІЙ КОКОТЮХА

**ГОЛОВА З
ПЛОЩІ ПІГАЛЬ**

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2020

Дякую всім, хто наблизив Париж до мене, а мене – до Парижа:
Туристичній фірмі «Феєрія» і особисто *Ігореві Захаренку*
Культурному центру при Посольстві України в Парижі і особисто
Наталі Кочубей

Бібліотеці Симона Петлюри в Парижі і особисто *Ярославі*
Йосипишин та *Дарії Мельникович*

А також:

Інні Власюк, українській блогерці в Парижі;

Аллі Лазаревій, журналістці, власкору журналу «Українській
тиждень» у Франції;

Ірині Дмитришин, перекладачці, літературознавиці;

Олені Ящук-Коде, письменниці, співорганізаторці «Літературних
прогулянок у Парижі»;

Андрієві Шкілю, українському досліднику Парижа.

Друзі та колеги, mes chers amis, без вас ця книга ще б довго не
була написана...

Париж, березень 1923 року, площа Пігаль^[1]

Сто шістдесят чотири.

Саме стільки днів у Парижі дощить. Хто це порахував, Одрі не знала. Жульєн вичитав у якійсь газеті або почув від якогось базікала на Монмартрі. Мабуть, це правда. Іншим, світлим, без мокрих стін сірого каменю та дощової води, що збігає згори прилеглими вулицями до площі, вона ще не бачила міста, яке з дитинства уявляла чарівною казкою. Тож купила календар, почепила у крихітній ванній і взялася до лічби.

Дівчина вирішила рахувати, скільки лишилося до справжньої духмяної паризької весни.

Скільки їй лишилося.

Щоправда, календар знайшла за поточний рік, та не біда. Відлік почала з першого січня, вивівши трохи збоку цифру «69». Чим дуже потішила Жульєна – художник, який малював оголену натуру, миттю побачив у числі сексуальний натяк. На той момент Одрі вже давно, цілих шістдесят дев'ять днів і ночей, не була провінціалкою, якій треба пояснювати подібне. І забула, як воно – червоніти. Виявляється, потрібно зовсім мало часу, аби з сором'язливої, хай відкритої до всього нового, дівчини з Провансу^[2] перетворитися на парижанку, чий гострий язичок збентежить та змусить пекти раків навіть бувалого в бувальцях злодія чи сутенера з Кліші^[3].

Або – когось із богемних приятелів Жульєна з «Чорної кішки».

Одрі опинилась у тому знаменитому барі вже на третій день свого перебування в Парижі. А до того одну ніч вона провела на ліонському вокзалі, бо її чомусь ніхто не зустрів. Ще одну – в поліцейському відділку неподалік. Ажани^[4] спершу забрали її за проституцію. Вона вліпила ляпаса нахабі: так обізвати чесну дівчину! Тут же перелякалася власного вчинку – справедливе обурення могли розцінити, як напад на служителя закону. Втім, черговий інспектор

миттю залагодив прикрий інцидент, насварив колегу, вибачився – але натомість розпорядився затримати її як волоцюгу.

Одрі намагалася пояснити: вона приїхала з Грасу^[5] до нареченого, відомого художника Ніколя Бенуа. Інспектор вперше чув це прізвище, що дівчину не здивувало – вона ніколи не вважала ажанів цінителями мистецтв і взагалі витонченими натурами. Більше обурило, що поліцейського не стривожила ситуація, в яку втрапила Одрі.

Вона божилася, що Ніколя, своєю чергою, клявся ледь не на Біблії: раптом наречена таки наважиться купити квиток і сісти у потяг – обов'язково зустрине її на вокзалі, Дав свою адресу, аби дівчина телеграмою повідомила про приїзд. Але мес'є Бенуа не прийшов у призначений час, що цілком може означати: він втрапив у халепу, сталася біда, його негайно треба розшукати. Париж для Одрі був тоді чимось на кшталт величезного лісу, в якому провінціалка зовсім не орієнтувалася й боялася зробити зайвий крок далі від вокзалу.

Ну, як Ніколя таки примчить її шукати, бо більше ж нема де.

Вночі, коли Одрі спала, хтось потягнув гаманець. Та навіть якби вдалося його вберегти, великих капіталів вона не мала – лише позичені в подруги вісім франків, які обіцяла негайно ж вислати по приїзді. Адже наречений не залишить її в біді, не дозволить дівчині мала борги, неодмінно допоможе! Їй вдалося дізнатися – зазначена адреса на Монмартрі. Не дивно, адже Одрі знала: всі кращі паризькі художники й взагалі – всі відомі митці, мешкають там. Весь недовгий час, поки вони були разом, Ніколя розповідав про Монмартр. Звісно, якщо не цілував та не *любив* її. Доїхати туди найпростіше на метро, але ж гроші, як нагадала Одрі, в неї поцупили...

Зараз, тупцяючи неподалік *kafe de Luna* під дрібним нічним березневим дощиком, вона вже дозволяла собі згадувати перші паризькі дні з іронією. Злою – та все ж іронією. Відтоді сплигло вже сто вісім днів і ночей. Вчилася Одрі швидко, день рахувала десь так за місяць, не менше. Уроки життя в Парижі давав сам Париж. А він

виявився, як належить доброму вчителю, справедливим у своїх суворих вимогах.

Тоді, після ночі в дільниці, її пожаліли. Інспектор, що затримав Одрі, саме звільнявся з чергування. Пригостив її кавою з круасаном. Кава чомусь виявилася несмачною, ріденькою, ще й цукру передали. Зате круасан – свіжий, ще теплий, духмяний, з таким знайомим запахом... Їхній сусіда вдома, в Грасі, тримав булочну, вікна кімнатки Одрі виходили в його двір – запах свіжого хліба був пахощами не лише дитинства, всіх сімнадцяти років її життя. Після сніданку інспектор зголосився особисто провести її за потрібною адресою. Пояснив: Монмартр – зовсім інший округ, він не дуже часто буває там, вистачає роботи на своїй ділянці. Може допомагати їй у свій власний час, і ризикує отримати від дружини прочухана. Його мадам не вітала чоловікових затримок на службі без поважної причини. А вранішня прогулянка з молодою особою – аж ніяк не поважна причина.

Так Одрі вперше за свої сімнадцять років потрапила в паризьке метро. Її не злякала підземка сама по собі. Вона дуже перелякалася, що сама могла б тут заблукати. Дівчина не крутила головою, аби не загубити свого раптового поводиря – лівою рукою вона вчепилася в його правицю, у правій стиснула валізку, куди спакувала нехитрий посаг: дві сукні, вихідні туфлі, три пари білизни і шкатулку з кораловим намистом – єдиною прикрасою, яку мала.

Цей спогад змусив дівчину сумно посміхнутися: за сто вісім паризьких днів жити вона навчилася, але нажила не набагато більше, ніж спакувала тоді в чемоданчик.

Одрі відволіклася, вгледівши поліціанта на протилежному боці вулиці. Зі свого місця, хай освітленого вітриною кафе, вона не могла роздивитися виразу його обличчя. Та для будь-якого блюстителя порядку в околицях Пігалі дівчина, яка пізно ввечері або вночі неквапом прогулюється вздовж бровки тротуару, вже стає потенційною жертвою. Аби триматися далі від гріха, Одрі рушила бульваром Кліші в бік площі.

Той, на кого чекала, запізнювався – але це в його стилі.

Вона вже встигла звикнути: парижани дуже рідко зважають на плин часу.

...Інспектор того ранку привів її на потрібну вулицю. Будинку під номером, який Одрі йому назвала, там не було. Дівчина впала в розпач: роззява, розтелепа, переплутала адресу, куди ж дала телеграму. Інспектор попросив листочок із записаною адресою. Й досить швидко заспокоїв – нічого дівчина не наплутала. Писав Ніколя, власноруч, і якщо хтось і роззява – то тільки він. Але щось у тоні нового знайомого Одрі насторожило.

І не дарма.

Катастрофа сталася вже за годину.

Інспектор витратив час, відшукав поштове відділення, там – її телеграму, яка збентежила поштарів. Адже кому-кому, а їм напевне відомо, що в адресі помилка. Далі інспектор навідав колег у місцевій поліційній дільниці. Йому порадили офіцера, який знає багатьох із тутешньої богеми. Так Одрі нарешті дізналася: художник на ім'я Ніколя Бенуа помер.

Чотири роки тому.

Йому було шістдесят два, і знайомі дивувалися, як той алкоголік зміг дотягнути до своїх літ – на чому тільки душа трималася.

Інспектор порадив Одрі витерти сльози, брати квиток на найближчий поїзд та повертатися додому. Проте дівчина вирішила так просто не здаватися. Погодилася, подякувала – й пішла на перший у своєму новому, паризькому житті обман. Із вдячністю взяла в інспектора десять франків на дорогу, майже все, що було в його портмоне. Вибачилася, що забрала дорогоцінний час, нагадала – вдома зачекалася дружина, й ледве не силоміць заштовхнула свого рятівника назад у метро. Сама ж подалася в одне з місць, не раз і не два згаданих Ніколя – чи, швидше, тим, хто називав себе Ніколя.

«Чорна кішка».

Там зустріла Жульєна – і ось уже більше ста днів живе в його невеличкій майстерні на вулиці Сан-Венсан.

З ним.

Одрі зупинилася під ліхтарем, підсмикнула рукав. Наручний годинник із позолоченим браслетом, не найдорожчий, але від Карт'є^[6], був чи не єдиним цінним дарунком її *petit-ami*^[7]. Тепер, як познайомила ближче зі справжньою богемою, вона вже ставилася до її представників інакше.

Вся романтика здиміла, і дівчина дійшла сумного висновку: чоловік, що обдурив її, назвавши себе художником, насправді явив усю сутність справжніх мешканців Монмартру. Звісно, були інші – Одрі встигла познайомитися з деякими. Проте Жульєн та його товариство більше пили, гуляли та розводилися про власну невизнану світом геніальність, аніж працювали.

Кожен намагався затримати плату за житло, а зустрівшись – хвалилися, кому довше вдається дурити квартирних хазяїв. Але чого в них не забрати, так природного артистизму й чарівності. Саме це дозволяло раз по раз морочити голови кредиторам, коли наставав час повертати борги. Всі вони, напиваючись, оголошували себе геніями, чиї роботи високо оцінять лише після їхньої смерті. А декому навіть вдавалося всучувати свої акварелі чи графіку в довколишніх кафе й барах як оплату випитого вина – мовляв, колись за одну таку картину можна буде купити ще один бар.

Той бісів несправжній Ніколя так само розводився про свою геніальність. Ніде правди діти, провінційна *дурпа* розтанула від його гарячих слів й палких обіймів. Дозволила митцеві все, купилася на обіцянки одружитися в Парижі – одразу відкривються двері всіх модних салонів, вона отримає перепустку в вищий світ.

Уже потім Жульєн та його друзі, підливаючи розгубленій дівчині вина, пояснили, навіть із гумором, хоч їй не було смішно: «художників», які спокушують наївних цнотливих дівчаток, Париж уже навчився вираховувати й викривати. Тож тепер вони полюють у провінціях, і Одрі ще пощастило. Зазвичай подібні трюки

провертають, аби, крім тілесних радощів, отримати ще й гроші. Закохані провінціалки часом навіть обкрадали батьків заради талановитих, але не визнаних жорстоким світом митців. Одрі ж не могла нічого дати шахраєві, окрім хіба що себе – але він і з того напевне втішився.

Годинник показував половину дванадцятої ночі.

– Мадемуазель зачекалася на мене?

Одрі здригнулася, рвучко озирнулася на голос. Поруч стояв, п'яно хитався й масно посміхався вусань у розстебнутому пальті, під яким виднівся сірий піджак у смужку – навіть ліхтарне світло не приховувало, що старий та брудний. Він спробував відразу перейти від слів до діла, потягнув руку, та дівчина так сильно, як могла, ляснула по ній. Навряд вусань чекав на відкоша – сахнувся, круглий капелюх упав з голови на мокру брудну бруківку.

– *Merde*^[8], – просичала Одрі.

Злилася вона не на п'яного чоловігу – жінка, яка пізно ввечері, а то й вночі приходить на Пігаль сама, без супроводу, завжди ризикує нарватися. Лаяла навіть не Жульєна, бо сама дозволяє йому та його марнославному товариству палити життя за її рахунок – а власний рахунок у неї вже з'явився. Одрі гнівалася на пана, який обіцяв, що вона не чекатиме довго, він підбере дівчину точно в призначений час.

Годинник показував: Одрі чекає вже сорок п'ять хвилин. І не йде геть лише тому, що дотепер месьє тримав слово, ніколи не запізнювався, жодного разу не надурив і завжди розраховувався чесно. Так, сварячись із Жульєном, вона повсякчас змушена була відступити під його вбивчим аргументом: аби не *petit-ami*, не його таланти, цей добродій ніколи б не виринув у її – *їхньому* – житті. Це Жульєнові вдалося привернути увагу месьє своїм талантом, нарешті праця оцінена.

Дарма Одрі називає його, свого *petit-ami*, сутенером.

Хай там як, довше лишатися на Пігаль їй уже небезпечно. Не вистачало ще натрапити на рейд, улюблену розвагу ажанів із відділу

моралі. Якщо затримають на тротуарі, ще й у самому серці кварталу з борделями, важко довести, що не повія. І ризикуєш нарешті відчути на власній шкурі, чого поліціанти вимагають від упольованих в тутешніх краях жінок.

Одрі підняла комір, рішуче пішла назад у бік вулиці Коленкур.

Чорний автомобіль виринув з-за рогу раптово – так, мабуть, тигри в джунглях стрибають на жертву з засідки.

Одрі завмерла, позадкувала під стіну найближчого будинку. Інстинктивно притулила сумочку до грудей. Але нападати на неї ніхто не збирався. Автівка зупинилася, і дівчина встигла не лише роздивитися, а й впізнати «форд». Вона знала, що зараз почнуть клеїти, заманювати в салон. Вже готувалася спершу спокійно відмовити, потім, як не допоможе – кричати.

Боковим зором зачепила відразу кількох *дівчаток* – справжніх вуличних *putains*, яких вело бажання працювати й вони збиралися навипередки торгуватися з імовірним клієнтом у «форді». А може, й двома чи навіть трьома клієнтами. Хтозна, скільки чоловіків там, усередині.

Дверцята з пасажирського боку відчинилися.

Хтось невидимий викинув на бруківку згорток – круглий предмет, замотаний у якусь велику шмату.

Він із тихим стукотом упав недалеко від Одрі. У падінні шмата розгорнулася, вміст спочатку викотився на тротуар, а потім перекотився з бровки на брук. Дівчина не змогла перебороти цікавості. І ніхто б на її місці не переборов – вона ступила ближче, нахилилася, придивилася, простягнула руку...

Ліхтарне світло тут падало добре.

Автомобіль рвонув із місця, дверцята хряснули на ходу.

Одрі з криком відскочила назад.

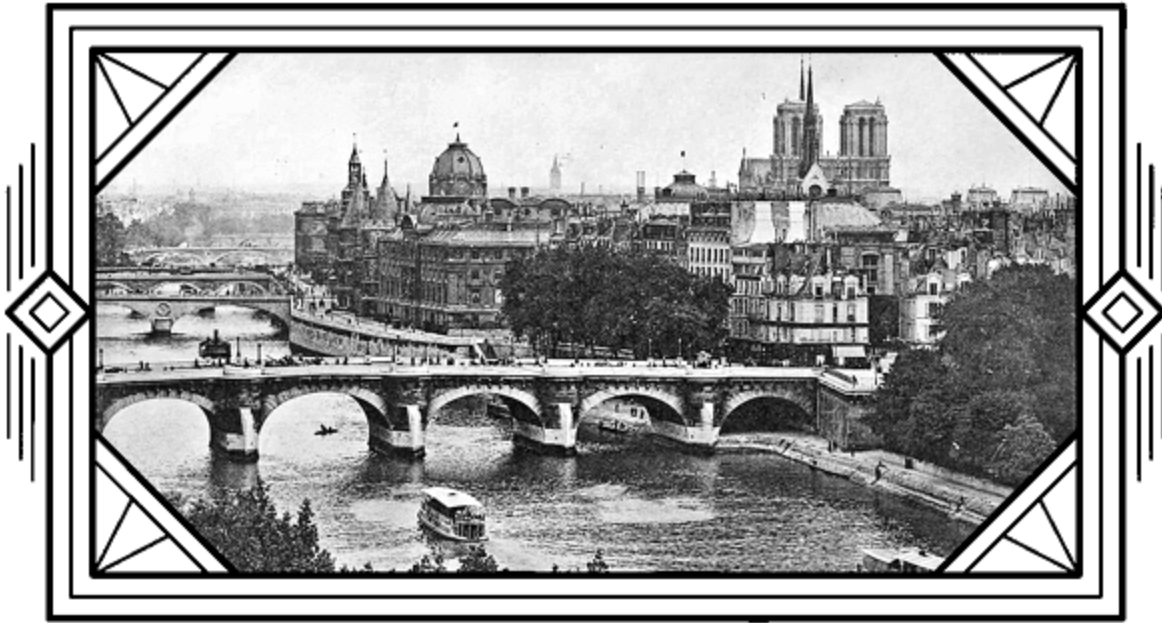
Цікаві дівчата вже збіглися, штовхаючи одна одну. І заволали від жаху одночасно з Одрі – бо змогли добре роздивитися жахливу знахідку.

А Одрі Флоріан ще й махала правицею – бо встигла торкнутися цього.

Її пальці, не закриті рукавичками, почервоніли від крові.

Розділ 1

Климентій Кошовий, Апатрид^[9]

Добре, хоч прізвище правильно написали.

Останній раз Кошовий бачив згадку про себе у французьких газетах чотири роки тому, влітку. Тоді він потрапив до Парижу вперше, й думав присвятити вільний час прогулянкам. Дуже кортіло перейти містом, яке знав із читаних до війни книжок. Київський гімназист мандрував французькою столицею разом із героями Дюма й Гюго, розкривав паризькі таємниці з Еженом Сю^[10], а коли вже вчився на юриста – відкрив для себе практичну користь від нотаток Відока^[11].

Навіть адвокатська практика не змусила його відмовитися від читання авантюрних романів на дозвіллі, і то були здебільшого французькі – від Понсона дю Террайля до Моріса Леблана^[12]. Вже коли перебрався з Києва до Львова, захопився Гастоном Леру^[13] та пригодами Фантомаса^[14] і прочитав німецькою більше двадцяти

романів. А щойно почали знімати фільми, Клим не пропустив жодного.

То був останній рік миру^[15] – і останній рік життя *його* Басі...

Кошовий не забував про неї ніколи. Навіть зближення з Магдою Богданович, якому несподівано сприяла війна, не витіснило пам'яті про наречену. Нагло, зухвало вбиту маньяком на прізвисько Різник напередодні їхнього весілля. Магда розуміла Климів біль, і сама виявила бажання навідувати її могилу.

Що далі тягнулася війна, то менше випадала така нагода. Майже весь час, поки російська армія стояла у Львові, вони з Магдою змушені були мешкати за межами міста. Потім, із вигнанням росіян та поверненням австрійської влади, Кошового затягнуло спершу громадське, а далі – політичне життя. Від осені п'ятнадцятого року до осені вісімнадцятого він навідався до Басі заледве разів із десять. За що картав себе, даючи на цвинтарі слово приходити частіше.

Хто приносить їй квіти зараз, хто прибирає могилу?..

Але особиста трагедія навчила одному: уникати контактів із будь-якою пресою, наскільки це буде можливим. Клим чудово розумів – причиною Басиної загибелі стало передусім його марнославство. Адже кортіло вповні використати власний успіх, заявити про себе як не всьому світу, то бодай Львову.

За п'ять років до того Климентій Назарович Кошовий, виїхав – та де, втік подалі від гріха! – з Києва.

З речей лише саквояж із чистою сорочкою, парою шкарпеток, змінною білизною, туалетним приладдям і кількома авантюрними романами. Він мусив назавжди попрощатися з кар'єрою київського адвоката – яка там практика, на каторгу б не піти через спробу захистити права та інтереси друкарів-українців. У тридцять років мав почати все спочатку, і вивчати австрійські закони, аби скласти іспити й отримати ліцензію. Вдалося: мав власну, хай успадковану від старенького українця-нотаря контору, славу модного адвоката, котрий вартує своїх гонорарів, зробився завсідником світських салонів. Навіть готувався до бучного весілля з молодою зіркою

театральної сцени Барбарою Райською. Захист слабого на голову хлопчину-українця, неправдиво звинуваченого в кількох звірячих убивствах, міг зробити адвокатуві Кошовому неабияку безкоштовну рекламу. Тому й погодився, ще й без оплати – нещасна матуся клієнта жила в злиднях. Зате сам Клим мав намір нажитися на гучній справі, що як тоді він вважав, не варта виїденого яйця. Забезпечити майбутнє собі та Басі.

Дуже скоро час показав – у марнославних нема майбутнього.

Жодного.

Кошовий дуже добре пам'ятав, як дев'ять днів заливав горе. І в такому стані, зазвичай зранку, поки ранковий опохміл додавав люті й куражу, робив візити до редакцій усіх львівських газет. Там добивався до редакторів, тупав тогами, бризкав слиною, брудно лаявся й вимагав, аби припинили з дня на день публікувати історію Різника з вулиці Городоцької як сенсацію, що дає газетам прибуток. Декому вдавалося заспокоїти Кліма. Дехто викликав поліцію. Та поліцейські лише виводили пана адвоката під руки, бо про його особисту трагедію знало все місто. Кошового розуміли, йому співчували, карати поліція не мала жодного наміру.

Відтоді Клим зненавидів газети.

І саме зараз прямував до редакції «Суар»^[16], тримаючи в лівій кишені скручений тугою трубкою примірник дводенної давнини.

Той самий, із його фотографією на першій шпальті.

Знімок анонсував публікацію на сторінці кримінальної хроніки.

До острова Сіте^[17] дістався на метро.

Можна було інакше. Наприклад, сівши на омнібус, або взагалі прогулятися пішки. Це забирало кілька годин часу, та зазвичай Кошовий мав його вдосталь. Нікуди не поспішав. Піші прогулянки навіть приносили задоволення, якщо не було дощу або місто не огортав сірий дірявий паризький серпанок, який узимку трапляється частіше за сніг.

Та все ж переходи вимагали відповідного настрою. Нині ж Климові кортіло вихлюпнути гнів чимшвидше. З таким бажанням він вийшов

із свого крихітного помешкання на вулиці Брюнель, неподалік Булонського лісу, пірнув у підземку на станції «Порт Майо» та виринув за півгодини у серці Парижа. Минувши Палац Правосуддя та Консьєржері^[18], повернув до мосту Міняйл^[19].

Кошовий міг вийти з метро раніше. Адресу редакції знав – Другий округ, на одному із Великих бульварів^[20], та навмисне зробив гак. Бо там, на мосту, щодня стояв одноногий інвалід зі скаліченим лицем. Потворну рану закривав білий півмісяць маски, що робила його віддалено схожим на Еріка, привида Опери^[21]. Клим не знав, скільки йому років, де він мешкає, чи є в нього родина. Досить того, що ось уже без малого рік інвалід стоїть на тому ж самому місці й продає саморобне куриво. Часом Кошовий вигадував привід, аби приїхати сюди та купити в нього одну цигарку. Викурював її, відійшовши далі, потім вертався, купував ще одну й далі вже простував або по справах, яких зазвичай мав небагато, або – до улюбленого ресторану на вулицю Шануанесс, тут неподалік.

Інвалід і зараз був на місці. Клим не знав, чи має чоловік цивільний одяг. Він мав підозру, що стару, ще й пропалену в кількох місцях шинель той одягає навмисне, задля красномовності й водночас із певною рекламною метою. Зелений, збитий набакир берет до неї не надто пасував, та навряд продавець цигарок надто переймався віяннями моди. Костур, обмотаний згори ганчірками, аби не терло під рукою, зараз прихилився до бильця – як і сам господар.

Побачивши і впізнавши постійного покупця, інвалід кивнув та звичним жестом віддав честь, вітаючи. Клим салютував навзаєм, обміняв два сантими на цигарку, прогулявся неквапом далі. Прилаштувався неподалік рибалки, одного з багатьох, які о цій порі обсідали тутешні мости, вздовж берега їх також не бракувало. Кошовий закурив, дивлячись на пароплав, що саме виринув з-під мосту й повільно йшов, лишаючи по собі різнобарвні мастильні плями.

Колись, усього десять років тому, подумати тільки, адвокат Климентій Кошовий курил лише дорогі сигари.

Навіть попервах ледве зводячи кінці з кінцями, скніючи в конторі Стефана Штефка помічником нотаря, він міг відмовити собі в будь-чому іншому, навіть у легкій вечері, аби купити улюблене куриво. Пан Штефко називав Кліма марнотратником, але час від часу дозволяв курити в конторі, навіть сам пропонував це під час перерви на каву. Його шеф мав чимало років, вік приніс із собою купу болячок, і старий нотар уже не міг дозволити собі смачно затягнутися, як замолоду. Якось Клим поцікавився, чому ж пан Штефко дозволяє собі в його стані дихати шкідливим для нього тютюновим димом. Той відповів: аби пан Кошовий був вар'ятом і смолив дешеві цигарки, був би гнаний назовні. Та оскільки помічник має смак і не дозволяє собі навіть зі своїми малими статками дешевого смердючого тютюну, старий нотар готовий терпіти справді приємний запах.

Війна змусила поміняти смаки.

З Сени тягнув холодний березневий вітер. Клим підняв комір пальта, щільніше насунув капелюха на вуха. Рибалка поруч сіпнув вудку, тягнучи виловлену рибину. Конкурент, що стовбичив трохи далі, зиркнув заздрісно. У когось обід нині буде, а хтось ще нічого не роздобув.

Риболовля зробилася в Парижі одним із найбільш певних засобів для прохарчування – четвертий повоєнний рік досі не поліпшив життя тих містян, які не знайшли постійної роботи. Кошовий навіть сам деякий час спробував добувати собі їжу в такий нехитрий спосіб, мостився з вудкою на набережній. Та швидко облишив. Не те, щоб місцеві аборигени мали щось проти, – тутешнім риболовам байдуже. З нього самого рибалка вийшов нездалий.

Мов поробив хто – не клювало, хоч довбешкою об міст розбийся, хоч свічку в кожному паризькому соборі ставляй.

Клим показав щасливому рибалці два розчепірені пальці – знак «віват».

Той відповів, виставив великого пальця.

...Чотири роки тому, коли доля закинула Кошового до Парижу вперше, газети ще не мали ані практики, ані можливостей ілюструвати публікації фотознімками. Тому прізвище своє Клим побачив у переліку членів української делегації, яка з великими труднощами дісталася тоді для участі у мирній конференції^[22]. Він був навіть не повноважним делегатом, входив до складу представників Української Народної Республіки рядовим учасником. Так й там опинився у останній момент: виявилось, що серед посланців із повноваженнями замало тих, хто володіє французькою. А Климові, вихованому в Другій Київській гімназії, пощастило з вчителями. Англійською він не розмовляв зовсім, зате німецька й французька були на рівні. Польську, яка раптом знадобилася у Львові на еміграції, опанував, сам того не бажаючи – його виховувала родичка по материнській лінії, вроджена полячка, яка знічев'я вирішила дати підопічному ще й такі знання. Хоч французькою за десять років львівської одісеї оперувати доводилося не часто, виявилось – науку не забув.

А власне становище на той момент узагалі виглядало дивним, ледве зрозумілим йому самому.

Коли газети трубили про підписання у французькому Комп'єні^[23] мирного договору, який нібито завершив чотирирічну Велику війну, українці та поляки свою війну лише починали. У Львові тривали вуличні бої, жодна зі сторін не думала здаватися, Польська республіка не визнавала права утвореної трохи більше тижня тому Західноукраїнської. Обставини склалися не на українську користь. Кошовий, що не стояв осторонь, навпаки, був у гущі подій, через деякий час попрощався з Магдою та залишив місто, де прожив десять років, нажив друзів та ворогів, утратив і знову знайшов кохання. Магда розуміла: лишатися Клим не може. Так само й собі розуміла, що вона, полячка, не готова йти за ним. Обоє знали, хоч не наважилися сказати одне одному – побачитися знову тут, у Львові, шансів нема. Кошовий може повернутися лише за умови, що влада таки стане українською. Але Польська Республіка поки тиснула

силою, мала більше підтримки, тож загадувати наперед не мало сенсу. До того ж за цієї умови вже Магда Богданович не могла лишатися в місті.

Вголос обіцяли зустрітися, рано чи пізно.

Він поцілував її.

Вона його перехрестила.

Обоє розуміли – прощаються назавжди.

Так і склалося. Дотепер Кошовий нічого не чув про Магду. Чесно кажучи, за весь час не намагався шукати. У сорок років уперше в житті записався до війська, пішов на фронт як рядовий вояк Другого корпусу Галицької армії. Не в першому, навіть не в другому – у п'ятому бою, під Сиховом, його контузило. Як переправили до шпиталю, там випадково зустрів знайомого – підхорунжого Назарука, вони познайомилися два роки тому в Пресовій квартири Легіону^[24]. Той не здивувався, побачивши Кліма в стрілецькому однострої. Адже інакше й бути не могло. Здивувало, що пан адвокат займає зараз не належне йому місце. Так і сказав: «Ви, пане Кошовий, воюєте не на своїй ділянці фронту». А також пригадав, що весною Клім навідував Київ із делегацією галицьких українців, яку відрядили домовлятися з урядовцями УНР. І вже наступного дня його включили до групи, що продовжила переговори з Києвом про спільні дії, але вже з урядом Гетьманату.

Присутність у делегації наддніпрянця, особи, народженої в Києві, навряд підсилювала групу – та водночас виглядала дуже логічним, політично правильним кроком. Клім ще не оговтався, не зовсім зрозумів своєї задачі. Але йому нічого не лишалося, як діяти за обставинами. Важливіше інше: нарешті, вперше за десять років, він має нагоду повернутися до рідного міста.

Далі знову закрутили дивні, незалежні від нього, але від того не менш сумні обставини. Делегація їхала на перемовини з гетьманом Скоропадським, який обіцяв військову підтримку. А зустрічали делегатів уже керівники Директорії, що скинули гетьмана. Говорити довелося з паном Винниченком, чії публікації Клімові вже

доводилося читати раніше і вони йому не подобалися. Та згодом активнішим став Симон Петлюра. Його позиція, особливо – щодо Росії, Климові імпонувала більше.

Додалося особисте: у той, перший за десять років приїзд до Києва, він поховав на Байковому цвинтарі тата й маму, вбитих узимку матросами армії Муравйова. Про те, де знайшов тіла і в якому стані, Клим волів мовчати. Зате за будь-якої нагоди, з приводу чи без, таврував більшовиків та Росію загалом. А будь-які спроби говорити про тимчасові угоди з червоними проти поляків чи будь-кого на користь України викликали в Кошового таку агресію, що часом він дивувався сам собі.

Так чи інакше, він лишився в Києві кимось на кшталт зв'язкового між двома українськими урядами.

Але вже взимку, напередодні проголошення злуки двох держав на Софіївській площі, Кошовий уже й не знав, ким себе вважати.

З одного боку, він був типовим «східняком». Хай жив тривалий час у Галичині, але ж потрапив туди, тікаючи від переслідувань російського царського уряду. Проголосивши владу у Львові чотири роки тому, росіяни арештували Кошового одним із перших – наздогнало звинувачення в «мазепинстві», тобто зраді російського народу, пропаганді сепаратизму. Звісно, головним ворогом для себе передусім і для проголошеної нещодавно української держави Клим вважав російський більшовизм. І не лише більшовизм, усе російське загалом, «червоне» воно чи «біле». Натомість представники галицької делегації, до якої він формально належав, вважали поляків головними ворогами української державності, висловлюючи готовність домовлятися проти них навіть із радянською Росією, Леніним та Троцьким.

Від усього того Кошовому паморочилося в голові. Він мав нагоду посваритися з кимось із галичан. Конфлікт переріс із приватного в публічний. Потім, звісно, опоненти потиснули руки. Та за кілька днів люди з оточення Петлюри запропонували Климові перейти в політичні радники. Своїх функцій він і надалі не розумів до кінця,

проте погодився. А ще за кілька днів уже ніхто нічого довкола не розумів: Червона армія скористалася українським роздраєм та стрімко атакувала, Директорія вимушено залишила Київ.

За тиждень, у прямому розумінні – з коліс потяга, Кошовий приєднався до делегатів паризької конференції.

До Парижа добиралися більше місяця.

Там, попри титанічні зусилля, програли – сторони перемовин не хотіли врахувати інтересів української держави, бо на той момент вона мала тимчасову столицю в Кам'янці-Подільському й де-факто неіснуючі кордони. Що означало: для Європи такого державного утворення не існує.

Назад до Кам'янця привезли Петлюрі поразку.

А ще за півроку...

Клим махнув рукою, чи то розганяючи сизий цигарковий дим, чи вкотре за роки женучи прикрі, сумні спогади. Щиглем пожбурих маленький недопалок у Сену. Традиційно запасся другою цигаркою. Дбайливо замотав у білий бавовняний носовик та приховав у кишеню пальта.

Й рушив через міст солдатським кроком, немов до бою.

Месьє редактор обідав.

Кошовий і незчувся, як настала обідня пора – час, який всякий француз, а особливо – всякий парижанин, що поважає себе, вважав ледве не святим. Звичай цей Клим усвідомив та прийняв для себе не відразу. Коли ж нарешті змирився й почав заважати на нього, дійшов несподіваного висновку. Мешканець Парижу, а особливо *parigot*, тобто – корінний, вроджений парижанин, пропустить церковну службу й не вважатиме це гріхом. І ніколи не дозволить собі згрішити, пропустивши обід. Подружня зрада порівняно з тим значно менше порушення суспільних звичаїв.

Запитавши, де саме можна знайти месьє редактора й дізнавшись, що його улюблений ресторан – за рогом, на сусідній вулиці, Кошовий чемно, як того вимагає паризький політес, подякував. Заклад знайшов швидко, та, щойно переступив поріг, трохи

розгубився. Адже поняття не мав, кого шукав. Клим не знав, як виглядає Жульєн Куртуа.

– О, мій Бог! Кого я бачу!

Першої миті Кошовий не зрозумів, до кого вигук. Навіть покрутив мимоволі головою, шукаючи з цікавістю, кому ж це так голосно зраділи. Та враз з-за накритого червоною скатертиною столика в дальньому кутку, під імпресіоністськими картинами в дешевих із вигляду рамках, підвівся, гучно відсунувши стілець, кругленький вусатий добродій. Доглянуті, напوماджені, загнуті вгору маленькими гачками вуса контрастували з абияк розчесаним волоссям на голові. Людина з мистецьким поглядом на світ цілком могла припустити, що вуса й зачіска належать двом різним особам. Вузол модної вузької краватки добродій розпустив, жилетки під просторим піджаком не було, та чоловік на ходу поправив краватку й застебнув гудзики на піджаку. Обсмикнувши поли, він ступив до Кліма впритул, хлопнув по плечу спершу несміливо, мовби знайомлячись, та вдруге – панібратські, наче давнього доброго знайомого.

– Мій герой! Ні, що я кажу – наш герой! Я вже не знав, де вас шукати, аби запросити бодай на келих вина!

– Пардон, ви не помилилися? – обережно спитав Кошовий.

– Як я міг помилитися! В мене професійна пам'ять, мес'є! Я сам схвалював до друку ваш фотопортрет! Прошу, прошу приєднатися! Жодних відмов не приймаю! Гарсон!

Чоловік клацнув пальцями, водночас ведучи Кліма до свого столика. Тут був вільний стілець, і Климіві нічого не лишилося, як зайняти його. Тут же наспів офіціант у білому накрохмаленому фартуху, який закривав прасовані до стрілок чорні штани, камізельку й сорочку, натомість не ховаючи червоного метелика на шиї.

– З'їсте щось, чи спершу аперитив?

– Аперитив, – здався Кошовий. – Але без їжі.

Він лишився у пальті, хіба розстебнув його. Довго затримуватися Клим наміру не мав.

– Рекомендую пастис^[25], месьє Дюрок має відмінного постачальника. Такого пастису ви не скуштуєте ніде в усьому Парижі! Повірте мені, месьє Кошові!

– Так уже ніде, – Клим зник, що його прізвище всюди вимовляють на французький манер, наголошуючи на останньому складі.

– Гарзд, нехай так: ніде в Другому окрузі, – легко погодився співрозмовник.

– І, якщо можна, не треба розбавляти мені водою.

– Герої інакше не п'ють. Я б здивувався, аби ви про це не просили.

Офіціант кивнув і зник.

– Ми не знайомі, хоч ви мене знаєте, – нагадав Кошовий, вже здогадавшись, хто перед ним.

– О, мій Бог! – співрозмовник торкнувся пальцем чола, простягнув руку. – Куртуа, Жульєн Куртуа. Маю честь служити редактором «Парі Суар», газети, яка зробила вас знаменитим. А номер із вашою фотографією – популярним. Ви ж його маєте із собою.

Редактор кивнув на скручену газету, що витикалася з кишені Климового пальта.

– Я, власне, з тим і прийшов.

Кошовий розгорнув газетний аркуш на тому місці, де надрукували його знімок.

– Щось не так?

Наспів офіціант, поставив перед Климом чарку з сірувато-зеленою рідиною. Від напою легенько тягнуло анісом. Кошовий, не припрошуючи Куртуа до компанії, зробив невеличкий ковток, визнав:

– Справді, непогано.

– То що не так? – повторив редактор.

– З пастісом? Усе добре.

– Я не про пастіс, самі ж розумієте, – погляд Куртуа зробився підозрілим та колючим. – Давно їм редакторський хліб, месьє Кошові. Якщо особа, зображена на фото, знаходить тебе під час обіду, це означає – особа має претензію.

– Маю, – визнав Клим.

– Відразу питання: а де ви були весь цей час?

– Який – цей?

– Газета з вашим портретом вийшла два дні тому, – Куртуа знову послабив краватку. – Тобто, минуло два дні й дві ночі. Ви напевне бачили себе на передовиці раніше, не тепер. Чому не поспішали?

– Ви ще не знаєте суті мого протесту.

– Хіба це має якесь значення? Є приказка про виделку, яка доречна під час обіду, – задля наочності редактор узяв своє столове приладдя, показав Климові, акуратно поклав назад на серветку. – Що б ви тепер, через дві доби, не закинули мені чи моїм репортерам, виправленню не підлягає. Це якби ви сьогодні з'їли біфштекс, а за два дні заявили – не смакувало.

– Навряд мушу звітувати вам, де був і що робив, – парирував Кошовий. – Та приймаю ваші аргументи. Я прихворів, месьє Куртуа. Не йти ж до вас із нежиттю. Зараз значно легше. Тим більше, ось непогані ліки, профілактика.

Він зробив ще ковток, цього разу – більший.

– Гаразд, слухаю вас, – здався редактор, захисна агресія трохи спала. – Публікація про ваш подвиг створила вам, апатриду, особі без документів, проблеми з поліцією? Дозвольте мені особисто вирішити їх – знаю впливових людей у префектурі.

– Хіба що в мене є певний сумнів щодо визначення. Жодних подвигів, заступився за даму, ще й заподіяв їй шкоди при тому.

– Мадемуазель Шарлот не звинувачує вас. Навпаки, вдячна, що завдяки вам лишилася живою. А рана заживе. Тим більше, ви стрельнули філігранно. Сказати б навіть, ювелірно.

– Саме так і написано в вашій газеті: ювелірний постріл емігранта-поляка. Не згоден я саме з цим.

– Пардон, месьє. Вас дратує, що ваш постріл мій репортер назвав *ювелірним*?

– Мене дратує, що ваш репортер назвав мене *поляком*, – відрізав Кошовий, тицьнув пальцем у заголовок. – Ось. Поляк-емігрант

урятував артистку кабаре пострілом у її тендітну ніжку.

– Ви упереджені до поляків?

– Ні. Я не маю упереджень до жодного етносу. Просто я не поляк. Ви – француз?

– Так! – Куртуа при цих словах мимоволі розправив плечі, випрямив спину, випнув груди.

– Бачте. А якби вас назвали... не знаю... Німцем чи англійцем. Або бельгійцем.

– Але я француз! – схоже, редактор щиро не розумів предмету розмови. – Кому стукне в голову назвати мене німцем?

– Наприклад, тому ж репортерові, котрий написав мене поляком.

– А, пригадую! – Куртуа знову торкнувся пальцем чола. – Месьє Превó, мій автор, щось таке казав. Ніби ви просили не називати вас росіянином.

– Наполягав.

– І що? Хіба вас назвали росіянином? До речі, я не маю нічого проти росіян, у Парижі зараз чимало емігрантів, утікачів від радянської влади...

– Месьє Куртуа, – зітхнув Клим. – Я емігрант. Але це не означає, що я росіянин або поляк. Я українець, народжений у Києві. Проте мене, як решту українців, тут, як і всюди в Європі, чомусь вперто пишуть або росіянами, або – поляками.

– Питання не до мене, – сухо мовив редактор. – Та ви прийшли говорити зі мною. Тож спробую відповісти, як знаю та розумію. Отже, месьє Кошові, маємо два аспекти, дві сторони. Одна з них лежить у політичній площині.

– Політичній?

– Нехай геополітичній, – виправився Куртуа. – Як редактор масової газети, найнятий її власником, я мушу зважати на подібні моменти. Ви щойно припустили, що я ображуся, назви мене хтось німцем. Чи бельгійцем. Так, це буде помилка. Але в глобальному масштабі – ні, бо походження й громадянство визначається державою. Німеччина є. Бельгія – є. Таким чином, є німці й бельгійці.

Що таке Україна, чи є така держава на карті світу? Відповідь ви знаєте... – Редактор легенько хлопнув у долоні. – По очах бачу, пояснення вас не влаштовує. Обурює, викликає цілком зрозумілий мені, повірте, внутрішній опір. Я виклав своє бачення, не більше. Бо, – він підніс пальця догори, – є інший, більш приземлений аспект. Навіть якщо українці як етнос справді існують, про них наші читачі нічого не знають. Щоденна газета, месьє Кошові, не займається просвітництвом. Слово «поляк» чи «росіянин» у заголовку звучатиме зрозуміліше. Люди платять сантими за зрозумілі заголовки. Чи ви думаєте позиватися через те до суду?

Останнє питання виглядало явно знущальним.

Праве віко Кошового зрадницьки сіпнулося.

– Не будете виправляти помилку? – Клим знав, що почує.

– Не бачу помилки.

– Скільки тут коштує пастіс?

– Частування – презент. Прийміть його і як моє приватне вибачення.

– Хочете правдиве зізнання? – Кошовий підвівся. – Цими останніми словами ви зупинили мене від того, аби вилити ось це у ваш писок.

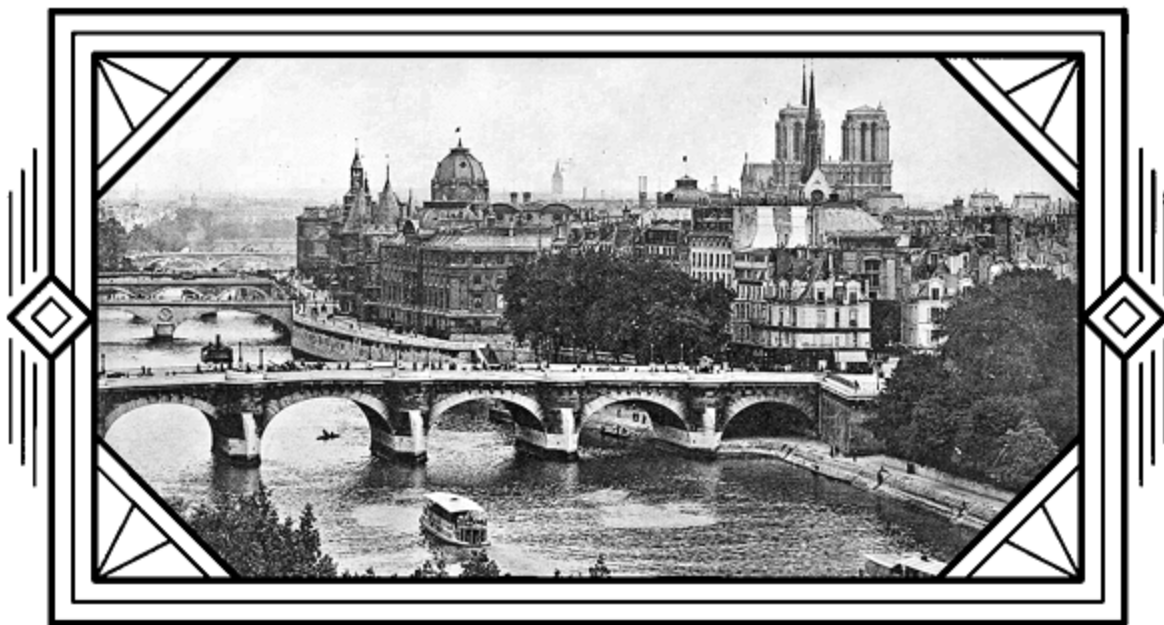
Поки Жульєн Куртуа перетравлював почуте, Клим підвівся.

Зміряв редактора втомленим поглядом.

Пішов геть, залишивши недопиту чарку на столику поруч із газетою.

Розділ 2

Страшна помста мадам Лоран

Назад на Сіте вертався тим самим шляхом, і завернув на площу Луї-Лепін.

Тут, недалеко від Нортр-Даму, аромати довкола Ринку квітів ^[26] створювали у поки що сірому сльотавому Парижі острівець вічної весни. Зараз, у бідній день, для повноти картини тут бракувало лише пташиного співу – насолодитися ним можна було щонеділі, й Клим останнім часом намагався не втрачати такої нагоди.

Не думав, що потягне на щось подібне.

До, а тим більше – під час війни Кошовий не знаходив у своїй душі аж таких романтичних струн. Щоправда, свого часу Бася Райська відшукала, вони звучали незваними раніше нотами під її вмілими тонкими артистичними пальчиками. Та після її смерті струни обірвалися, а те, що потім виникло в нього з Магдою Богданович, виглядало швидше проявами зрозуміліших, природних інстинктів.

Вони пробуджуються, коли двоє самотніх людей у важкий для обох час намагаються знайти захист і спокій, нехай дуже умовний.

Хоча Магда раптом нарікала: навіть у моменти найтіснішої, інтимної близькості, коли вже досягаєш піку вдовolenня чи лежиш потому, тяжко й нерівно дихаючи, від нього не дочекаєш *потрібних* слів. Клим або віджартовувався, або навіть огризався – хіба в *такі* моменти потрібні слова... І взагалі, їх вигадали поети, здебільшого нездалі, аби морочити голови жіночкам та домагатися всього, чого інші, раціональніші чоловіки, домагаються потрібними й серйозними справами. Нарешті, ніжним варто бути не на словах, а на ділі.

Одначе в їхній останній рік щось помінялося. Якось Клим, втомлений, мов собака, ще й трошки підпилий після тривалих політичних суперечок, раптом узяв Магду за плечі, подивився в очі й мовив, ще до вірячи до кінця, що говорить саме він: «Знаєш, здається я тебе кохаю». – «Здається – перехрестися», – відповіла тоді вона, та замість вивернутися, бо теж заморилася в шпиталі, притислася сильніше, стала навшпиньки, прошепотіла просто у вухо: «Нарешті, дочекалася, Богу дякувати».

І ось тепер, п'ять років потому, Клим Кошовий, самотній емігрант, якому в травні виповниться сорок п'ять, двічі контужений, із наскрізною раною в плечі, в старому пальті, з густими вусами та мушкетерською борідкою, ходить на квітковий ринок слухати канарок, папужок, інших різнобарвних пташок.

Чого доброго, вірші почне складати...

Купивши букет нарцисів, Клим повернув до Божого шпиталю^[27]. Не здивувався, що його у вестибюлі впізнали з першого погляду. Озвалася одна сестра, на заклик злетілося ще троє, відразу оточили, защебетали – куди там канарки. Так, у оточенні несподіваних шанувальниць, він пройшов через внутрішній дворик із старими величними колонами, які більше нагадували античний театр, ніж лікарню. Не питали, до кого йде – довели до потрібної палати.

– Я можу вставати! – повідомила Шарлот із ліжка. – Лікар не радить, але я можу вставати!

Прикритися ковдрою вище грудей дівчина навіть не потурбувалася.

– Ви в надійних руках, мадемуазель, – Клим вклонився захопленим медичкам, зробив легкий зграбний реверанс. – Слухайте лікаря. Хоча... тут вас поставлять на ноги з Божою поміччю швидше, ніж із хірургічною.

– Месьє Кліменті, ви дасте автограф? – одна з сестер, ховаючи очі, простягнула газету з його портретом.

– Я ж не актор, – спробував відкараскатися він, бо справді не кортіло, особливо після нинішньої зустрічі з редактором.

– Ви краще!

– Ви – герой, справжній!

– Не той, який у кіно!

Медсестри щебетали наввипередки, не лишаючи Кошовому жодних шансів для відступу. Він розмашисто підписав своє обличчя, відразу – вдруге, втретє, вчетверте. Шарлот на цій виставі була глядачкою, й видовище її явно тішило. Нарешті медички розлетілися, одна з них підхопила нарциси, аби знайти для них вазу. Щойно за останньою зачинилися двері, Клим підморгнув, наблизився до ліжка, нахилився, прийняв від мадемуазель смачний поцілунок.

– Не розумію, чому ми ховаємося, – промовив потім, відсторонившись. – Ти ж перша сказала, що ми не знайомі.

– Я сказала – знаю тебе, – поправила Шарлот. – Ти мій прихильник. Один із багатьох. Нічний сторож у кабаре має право бути прихильником однієї з танцівниць.

– Кращої артистки, – нагадав Кошовий. – І ти знаєш, я не компліменти кажу, не перебільшую. Про твій номер таке писали й до нашого близького знайомства.

– Там більше, – завважила вона. – Не вітаються близькі стосунки артистки кабаре з нічним сторожем. Ще й старшим від неї на двадцять років, ще й апатридом, якому треба продовжувати *carte d'identité d'étranger*^[28]. Хазяїн попереджав нас – жодних амурів на

робочому місці. Кожна підписала папір. Ми ж не хочемо, аби мене вигнали.

– Ти знайдеш роботу.

– Ага, героїня першої шпальти, – гмикнула Шарлот. – Жертва, урятована не знати ким. Не ображайся, Клименті, але...

– Та я на таке давно не ображаюся, – відмахнувся Кошовий. – Мене інше цікавить. Як у нас далі все могло скластися. Чи не могло?

– Ти задля цього прийшов? Чи просто навідати?

– Не повіриш: саме два дні тому хотів запитати тебе.

– Замість того вгатив мені кулю в стегно, – дівчина реготнула. – Бач, а я журилася: ляжки, мовляв, товсті.

– У тебе там м'язи.

– Ти знав, куди цілити.

– Аби не мацав до того потрібні місця тим же, чим тримав револьвер, – Клим розкрив долоні, поворушив пальцями.

– Фе, безсоромний, – Шарлот грайливо показала кінчик язика.

Відверту розмову перервала поява медсестри – та урочисто внесла порцеляновий глечик із нарцисами.

– Дозвольте відкланятися, мадемуазель, – тон Кошового знову став ввічливо-світським.

– Вже йдете? Так скоро? – це спитала медичка.

– Месьє має справи, – спокійно пояснила Шарлот. – Але ж ми вдячні йому й чекаємо в гості знову. А я, до речі, нарешті матиму нагоду прочитати ось цю скандальну книгу.

Аж тепер Клим побачив на тумбі біля ліжка примірник «Пацанки»^[29].

– Якщо дозволите, мадемуазель, я почитаю після вас, – цвірінькнула медсестра, ледь червоніючи. – Я швидко читаю, з лікарні не винесу, не хвилюйтеся.

– Та можете взяти додому, – Шарлот знизала плечима.

– Не можу, – дівчина раптом перейшла на шепіт. – Бо живу з батьками. Мама минулого року забрала цю книжку в старшої сестри.

Грозила викликати поліцію, якщо побачить цю *порнографію* в домі ще раз.

– Пардон, мадемуазель, – стрепенувся Клим. – Ваша матінка хоче здати в поліцію свою рідну доньку? Через звичайну книжку?

– Ні, сестрі вона просто надавала ляпасів... книжкою, – пояснила медсестра, відводячи очі. – Поліцію гукне, аби дізналися, хто дав їй оце. Я ж не хочу, аби через мене у вас були неприємності.

– Поки що неприємності в месьє автора, – гмикнув Кошовий. – Ходять чутки, письменника можуть позбавити Ордену Почесного Легіону.

– Хіба у вас у Росії не такі порядки? – поцікавилася медсестра.

– Я не з Росії, мадемуазель Ніна, – сухо відрізав Клим. – Тобто, у нас, – він тицьнув себе пальцем у груди, – це не в Росії. Хоча ви праві, російські порядки я мав нещастя відчути на собі.

Знову сіпнулося віко.

Так тривало давно – п'ятнадцять років тому, в іншій державі та іншому, довоєнному житті. Кошового, тоді ще успішного київського адвоката, побив слідчий на допиті. Арештували його за спробу захищати друкарів, які порушили заборону й спробували видати українською просвітницький журнал. Без жодної політики, лише нариси та поезія. Климом зайнялася не поліція, жандармерія, і в тюрмі «Косий капонір» вибивали зізнання в сепаратизмі та намірах готувати замах на царя. У запалі слідчий кілька разів ударив його головою об муровану стіну. Підслідний зомлів, а коли очухався – назавжди отримав нервовий тик.

Праве віко оживало, щойно Кошовий починав нервувати, втрачати контроль. Або – відчував подразник, який не міг пояснити, але саме ці відчуття підказували напрям руху до прозріння й відкриття чергової істини. За десять років, що Клим прожив у Львові, йому доводилося встрявати у різні кримінальні справи та самотужки розв'язувати загадки. Тож набута під час тюремних тортур вада часом заважала, а часом – ставала в пригоді.

Фронтowa контузія лише додала: нервовий тик уже давав про себе знати просто так, незалежно від обставин...

– Якщо ви вже згадали Росію, мадемуазель, то повірте мені: тут, у Франції, ще не цензура. Бо авторів книжок не саджають за ґрати, – додав Кошовий, легенько посміхнувшись у вуса. – Навіть більше. Чув, із «Пацанки» зробили фільм, й кіно ніхто поки не забороняє.

Уже не знаходячи потрібних слів, Ніна розгублено крутила головою.

– Не бентежте дівчину, месьє, – Шарлот теж посміхнулася, підбадьорюючи медсестру.

Клим мовчки вдягнув капелюха.

Торкнувся крисів пучками пальців.

І залишив палату.

День минув у дивних клопотах і поволі наближався до вечора.

Кошовий не квапився додому. На нього ніхто не чекав, сьогодні хазяїн ще дозволив не виходити на службу. Месьє *Кліменті* раптово став знаменитістю, а отже, зросла увага й до закладу, в якому він служив. Тож господар люб'язно дозволив Климові хворіти вдома стільки, скільки той вважає за потрібне. Хоча й попросив не зловживати, не ховатися в своїй комірчині довше, ніж тиждень. А в розмовах із репортерами, котрі напевне набридатимуть найближчими днями, поки не станеться іншої сенсації, наполегливо радив згадувати назву кабаре «Конкур», де все сталося.

Нічого, Кошовому не шкода.

Минувши Нотр-Дам, узяв ліворуч і незабаром опинився на Шануанес. Він забрів на цю стару вуличку ще минулого року, коли перебрався до Парижу з Праги і, не маючи роботи та постійного житла, вештався містом. Так Клим відкривав для себе Париж, надолужував те, на що не мав часу, коли сюди потрапив раніше. Найперше він, дорослий чоловік, зробив те, про що мріяв гімназистом, ковтаючи романи Дюма – зайшов місця, де мешкали всі чотири мушкетери.

Спершу відвідав вулицю Вожирар – там оселився д'Артаньян – й у ті далекі часи місцевість була ще паризьким передмістям. Кошовий уявив себе молодим шевальє, коли опинився на його місці. Так само, як юний гасконець із збіднілої шляхетної родини, Клим у свої тоді ще сорок чотири міг собі дозволити оселитися далеко від центральної частини. Потім знайшов особняк на площі Вогезів, куди Дюма поселив лиховісну міледі Вінтер. Затим відшукав вулицю Старої Голуб'ятні, де мешкав Портос, і ад тоді – вулицю Феру, резиденцію свого улюбленця Атоса.

Ось так, у мандрах, він вийшов і на нешироку, затишну вуличку, до якої немов перенесла описана містером Велсом без малого тридцять років тому машина часу^[30]. Мабуть, саме таким Париж був у часи не лише Дюма – цю вуличку, поза сумнівом, топтали чоботи невгамовних мушкетерів. Уже на її початку Кліма зупинив ресторанчик із вивіскою салатного кольору, фасад якого обвивали гліцинії. Ноги самі занесли всередину, дубові балки сталі мовби *посміхнулися* гостеві, й Кошовий незчувся, як уже стояв із келихом червоного вина біля барної стійки.

Відтоді Клим учащав на Шануанес, коли хотів побути на самоті. Власне, він, емігрант не першої молодості, здебільшого не мав великого товариства й широкого кола спілкування. Але саме тут, у старому ресторані, Кошовий відчував себе в іншому Парижі. Де ніхто ззовні не втрутиться в хід думок, не занурить силоміць, проти волі, в бурхливе й непевне повсякдення, не відволікатиме. Ефект – наче переходиш до іншої, окремої, ізольованої від гамірного повсякдення реальності.

Виринаєш із великого паризького казана.

Не варишся в ньому.

Березневе сонце встигло висушити вулиці після вчорашнього нічного дощукі. Та все ж назовні було ще вогко, аби власники виставляли на вулиці столики. Клим відразу, дуже швидко й вдячно перейняв звички парижан моститися на свіжому повітрі, за стінами ресторанів та бістро. Проте нинішня погода була ще надто свіжою.

Кошовий такої не любив.

Він не прів у окопах п'ять останніх років, та все ж мав нагоду повоювати. Війна не коригується порами року, тож доводилося спати о прохолодній порі на голій землі. Наслідок – Клим став чутливішим до вологості й протягів. Про спорт, яким захоплювався замолоду, довелося надовго забути. Хоч боксувати після тривалої перерви почав – бився з власною тінню в своїй крихітній кімнатці. Загалом же гартувати тіло наново не мав ані часу, ані сил, ані натхнення.

Зайшов усередину, в тепло.

Від входу до бару було лише кілька кроків. Навіть на цьому короткому відрізку хазяїн ресторанчику встиг перехопити Кліма. Месьє Анрі Компанá якщо й був старшим за нього, то навряд набагато. Кошовий ніколи не цікавився його родоводом. Але, поза сумнівом – це якийсь із нащадків першого власника. Навіть у камізельці, пошитій за свіжими вимогами моди, штанах сучасного фасону, нових черевиках та з легким шаликом замість краватки месьє Анрі нагадував людину, що ступила крізь невидиму, прозору стіну, яка розділяє теперішній та минулий часи. Куці пухкенькі руки спритно зловили Климову правицю, сильно струснули.

– Mon Dieu ^[31], месьє Кошові! – вигукнув він. – Де ви зникли, роки вас не бачив! Забули дорогу до нашого скромного закладу!

– Бог із вами, месьє Анрі, – відповів Клим, делікатно вивільняючи руку. – Я ж заходив до вас у неділю, а це лише чотири дні тому.

– Так! І за той час ви стали відомим на весь Париж! Я пишаюся таким клієнтом, месьє Кошові! Більше того, вас упізнали інші мої постійні відвідувачі! Два останніх дні вони заходять сюди, аби лиш дочекатися вас! Кожен хоче потиснути вашу руку!

– Облиште, месьє, – відмахнувся Кошовий. – Повірю, що дехто тут мене справді впізнав на тому газетному фото. Проте на весь Париж я навряд відомий. Скажіть ще, на всю Францію.

– Звісно, герої можуть собі дозволити іронію та скромність, – кивнув хазяїн, заходячи за барну стійку й відтісняючи про цьому плечем мовчазного бармена, підхопив з полиці вже відкорковану

пляшку червоного вина, вільною рукою виставив келих. – Не питаю дозволу пригостити вас за рахунок закладу, месьє Кошові. Роблю це без дозволу. Наполягаю. Вітальний келих відсьогодні й допоки я живий зустрічатиме вас завжди, як знайдете час та переступите цей поріг. І те саме робитимуть мої нащадки, бо я впишу це побажання в заповіт.

– Mon Dieu, месьє Анрі! – парирував Клим у тому ж тоні. – Дожити б до того.

– Не прибудняйтеся, житимете довго й щасливо. Прошу!

Кошовий не сперечався. Взяв келих, пригостився, піднявся нагору крученими сходами, опинився в обідній залі. Тут ще не зібралися відвідувачі, час вечері настане трохи більше ніж за годину. Він пройшов углиб, примостився за найдальшим столиком, скинув пальто й капелюха. На вішак не чіпляв, поклав поруч.

Месьє Компанá наспів, коли Клим майже допив вино.

– Бажаєте повторити?

– Так, але частувань на сьогодні досить. Не хочу зловживати.

Хазяїн багатозначно зиркнув на нього.

– Як завжди записати в борг, месьє Кошові?

– Наступний мій візит буде з метою погасити кредит, – кивнув Клим.

– Та які рахунки між нами! – месьє Анрі театралью замахав руками, мовби круг нього літали мухи. – Аби я не знав, що ви платите борги, не дозволив би вам їх робити.

Пляшка з'явилася ніби з повітря.

– Читали сьогоднішню «Парі Суар»? За півгодини перед тим, як ви завітали, мені принесли свіжий випуск.

– Невже знову щось про мою скромну персону?

– Аби ж то, – у зітханні господаря чувся щирий сум. – Жити страшно, месьє Кошові, після таких новин. Кому – сенсація, а кому ніч не спи.

– Газети інакше не працюють, – зазначив Клим філософськи. – Чим налякали цього разу?

– Вчора вночі на Пігаль знайшли відрізану голову.
Кошовий поперхнувся.

Попри спробу мовити втаємничено, сказане прозвучало аж надто буденно як для справді небанальної пригоди.

– Чию голову?

– Людську, – сказав месьє Компанá. – Я не здивований, месьє. Пігаль, Кліші, Бельвіль^[32] – це клоака, дно. Там відбуваються найогидніші в Парижі речі. Натомість здивований, і то приємно здивований, як швидко поліція затримала вбивцю. Ви не француз, месьє Кошові. Але історія, попри всю жорстокість, навіть дуже французька.

– І хто, кого, за що вбив? Газетярі, як завжди, провели слідство й суд значно швидше за тих, кому належить то робити за законом.

– Дружина вбила чоловіка через коханку. Спосіб надто шокує, хоча мотив – один із тих, що будуть вічно. Той месьє Лоран напевне довів свою мадам Лоран подружніми зрадами до сказу.

– Мадам Лоран...

– Так, мадам Мішель Лоран, – господар поклав перед Климом газету, розгорнуту на потрібній сторінці. – Вона, звісно, ні в чому не признається. Я б на її місці теж не признався. Навряд чи хтось при здоровому глузді зробив би подібне зізнання.

– Кажу ж: газети винесли вирок раніше за суддів, – Кошовий мазнув поглядом на аркуш. – Голову відомого промисловця знайшли повії на площі Пігаль. У вбивстві підозрюють ревниву дружину. Бачте, – він постукав пальцем по великим літерам заголовку, – підозрюють. А жінку вже поставили в один ряд із Шарлоттою Корде^[33].

– Мадемуазель Корде не обезголовила свою жертву, – нагадав месьє Анрі. – І потім, вона була фанатичкою, скоїла політичне вбивство, бо дуже хотіла прославитися. Принаймні, так вважаю я, і в мене є однодумці. Тут пишуть, – хазяїн кивнув на газетний аркуш, – що, відрізвавши чоловікові голову, дружина думала заплутати сліди й принизити свою жертву після смерті. Нібито він зраджував мадам

навіть не з постійною коханкою, а з публічною дівкою. Платив повіям та дуже любляв продажну любов. А де в Парижі їх найбільше? Правильно, на Пігаль.

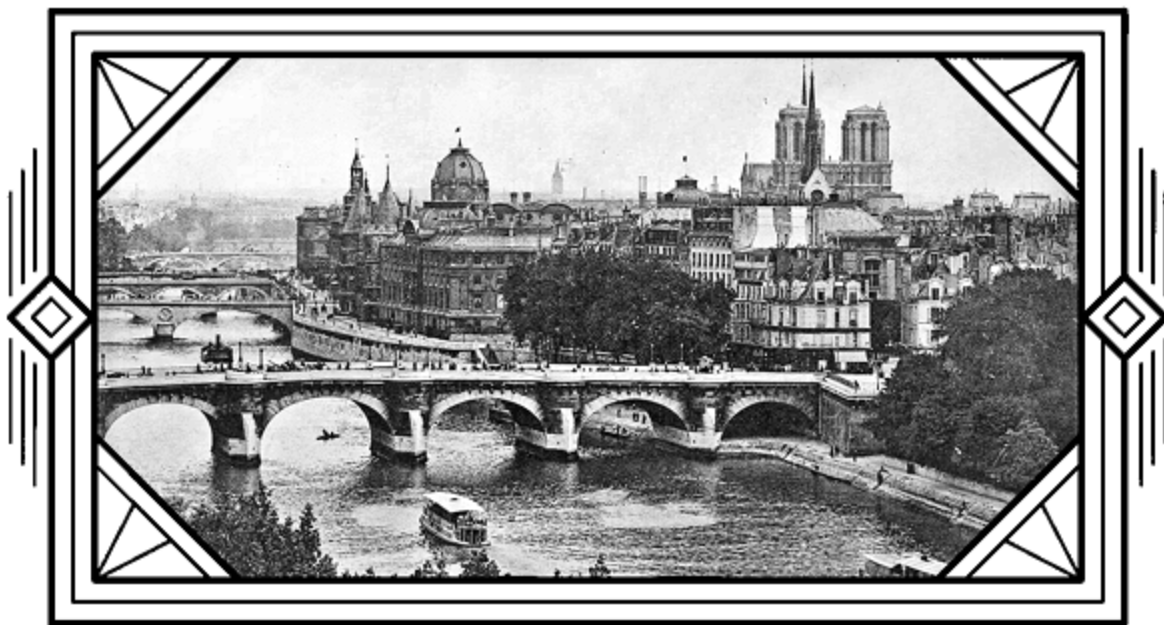
– Усе одно, месьє Анрі, – правив своє Кошовий. – Те, що надруковано в газеті, має знати поліційне слідство. Та аж ніяк не репортери.

– Якщо це надруковано, месьє Кошові – значить, газета щедро платить своїм інформаторам. Насамперед тим, хто служить у префектурі й на набережній Орфевр, – зауважив месьє Анрі тоном знавця. – Нам із вами лишається читати, приймати прочитане за істину, обговорювати, пліткувати. Ще вина чи будете вечеряти?

– Вина, з вашого дозволу. Додайте до загального боргу.

Розділ 3

«Так не буває!»

До себе в барліг Кошовий повертався, коли Париж уже огорнула темрява.

Їдучи центру, він зазвичай міг пірнути під землю на станції «Сіте», яка виводила на Палац юстиції й вважалася найзручнішою. Але майже завжди Клим робив гак. Опиняючись в паризькому серці, тягнуло неквапом прогулятися вздовж Сени. Переходив річку будь-яким мостом, далі сунув до Латинського кварталу й вже там спускався на «Сен-Мішель». Хай їхати довше, хай з пересадкою – йому подобалося отак неквапом пересідати з лінії на лінію. Хтось вважатиме Кліма диваком, та метро стало для нього, вродженого містянина, одним із паризьких відкриттів, що вразили більше за знамениті Ейфелеву вежу чи Тріумфальну арку.

Кошовий полюбив підземні мандри. Виявляється, саме цього бракувало в двох містах, які він вважав рідними: Києві, де

народився й жив до тридцяти років, і Львові, де мовби народився наново, знайшов, утратив і знову знайшов кохання.

Отак, умостившись у вагоні другого класу, він їхав майже до кінця, до Булоні.

Пройти від метро «Порт Майо» три перехрестя, завернути – і ось ми вдома, на Брюнель.

Клим займав тісну мансарду на шостому поверсі будинку, чий вік, напевне, сягав півтоліття. Спадисте прямокутне вікно відчинялося вгору. Лежачи на ліжку, можна бачити над собою небо. Коли – сіре, коли – чисте, коли – хмарне, а найкраще – коли над дахом пропливали хмаринки чудернацьких форм. Кошовий час від часу розважався, рахуючи їх, або прикидаючи подумки, на кого зі знайомих подібні та чи інша.

Дерев'яне ліжко хоч не надто широке, все одно займало собою трохи менше половини кімнатного простору. Його ще вистачило на круглий клишоногий столик, куди Клим прилаштував маленьку газову плитку, стілець із вигнутою спинкою, який стогнав, коли на нього сідали, і тумбочку: сюди він примостив вмивальний тазик з облупленою збоку емаллю й глек для води.

Вбиральня була на кожному з поверхів, для загального користування мешканців. Лиш Клим, єдиний пожилець мансарди, мусив спускатися задля потреб поверхом нижче. Митися призвичаївся в громадській лазні, облаштованій в сусідньому кварталі, там же працювала цирульня.

Черевики Клим ставив у куток, коли був удома – взував повстанні капці. Замість вішака забив у стіну кілька великих цвяхів, розвішав на них пальто, капелюх, плащ та синій берет. Мав ще піджак, пару штанів і три сорочки, все це раз на тиждень віддавав до пральні в будинку по сусідству. Чистий одяг вішав на спинку стільця, а для книжок змайстрував поличку.

Офіцерські чоботи тримав під ліжком. Там же примостив фанерну валізу, єдине майно апатрида. У ній Кошовий тримав дбайливо

загорнуті в мішковину легкі туфлі, змінні шкарпетки на гумках, дбайливо складений військовий однострій.

На дні чемодана, під одностроєм, лежав револьвер системи наган.

У таборі всіх військових, незалежно від рангу й статусу, змусили здати зброю. Свій наган Клим роздобув пізніше, вже коли опинився в Берліні. Паперові гроші на той час уже кілька років ніде нічого не вартували, але Кошовий немов відчував – приховав, як виходили з Кам'янця, три золотих, ще царських червінці. Вантаж неабиякий, та дивом не загубився під час відступу. Не знайшли його й поляки, офіцерська форма не завадила роззброїти, але й від ретельного обшуку вберегла. Тож одну з трьох монет Клим за першої ж нагоди обміняв на револьвер і набої. Дві інших дозволили попервах триматися на плаву, не зануритися в емігрантські злидні відразу.

Ніде нікого не дивувало, що за п'ять повоєнних років на руках у людей досі лишається чимало вогнепального: від пістолетів із револьверами до рушниць та навіть кулеметів. Звісно, особа в статусі апатрида ризикувала, маючи при собі зброю. Але Кошовому й тут пощастило: служба сторожа в нічному кабаре на Монпарнасі дозволяла тримати наган напохваті.

І вже дві доби, як його револьвер вважався легалізованим де-факто, нехай навіть ажанам це не дуже до вподоби.

Зачинившись із середини, Клим скинув пальто, перевзувся. Потім виклав із пакета довгастих багет, спечений зранку, вже не такий м'який та духмяний, й через те дешевший, ніж уранці, коли булочник виймає хліб просто з печі. Додав до багета шматочок козячого сиру, нарешті – пляшку червоного вина, купленого тут же, в Булоні, хоч не найліпшого, але й недорогого.

Завершив вечерю, лишивши вина на третину. Якійсь час дивився на пляшку, думав, жував губами. Нарешті впевнено запхав у горлечко корок, примостив бутлю поруч із тумбою, біля голови ліжка. Прокинувшись серед ночі, простягне руку, візьме й доп'є, повертаючи зниклий сон. Клим робив так часто – контузія нагадувала про себе періодичним безсонням.

Але цю ніч Кошовий провів на диво добре, лише раз перевернувшись набік. Коли почув не сильний, проте наполегливий стукіт у двері, не квапився розплющувати очі. Думав – це уві сні, бо сюди до нього ніколи ніхто не приходив, та й не міг. Але стукали далі, й нарешті Клим зрозумів: хтось таки навідався, стоїть за дверима. Рвучко підвівся, сів, труснув головою. Першою майнула думка: то квартирна хазяйка, нагадує про борг. Відкинув її відразу, адже після портрету в газеті мадам Буайяр якщо не пробачила невеличку заборгованість, то вирішила поки не турбувати з цим такого героїчного месьє.

Кого ж такого впертого чорти принесли з самого ранку...

Натягнувши штани й накинувши сорочку, Клим машинально розправив скуйовджене від сну волосся. Повернув ключ у замку, і вже коли відчиняв, чомусь подумав: а годилося б запитати, хто.

– Ви хто?

– Месьє *Кошовий*?

Незнайомець вимовив його прізвище старанно й правильно, не на звичний уже Климові французький манер.

– Так, це я. До ваших послуг.

– Кли-мен-тій? – ім'я незнайомець вимовив ще старанніше, по складах.

– З ким маю честь?

– Метр Роше, Александр Роше, – гість торкнувся двома складеними пальцями краєчку свого чорного циліндра. – Дозвольте зайти?

– *Метр* тут означає *адвокат*, наскільки я знаюся на тутешній термінології.

– Метром у Франції іменують будь-кого, хто володіє певним фахом. Наприклад, у часи правління королів метром називали міського ката. Але ви вгадали, месьє. Я адвокат. То дозвольте?

Кошовий відступив, пропускаючи гостя.

У злиденний інтер'єр мансарди Александр Роше своїм виглядом не вписувався зовсім. Навпаки, виглядав випадковим, навіть

аномальним. Проте Кошовий раптово впізнав у гостеві себе – так або приблизно так він виглядав напередодні війни. Александр був приблизно того ж віку, що й Клим десять років тому. Модне синє пальто з тонкої вовни, елегантний білий шарф, тонкі рукавички, циліндр, начищені штиблети. Ще – доглянуті чорні вусики на гладенько поголеному обличчі.

Поруч із ним Клим ураз відчув себе клошаром^[34].

– Мені не треба адвоката, – бовкнув він, дивуючись власному неприязному тону, для чогось додав: – Я сам адвокат. Принаймні, був колись.

– Знаю, – кивнув метр Роше, оглянувши при цьому помешкання й погано приховуючи подив, змішаний із бридливістю. – Таке враження, що ви член моєї родини. Скажімо, старший брат.

– Дивно. Звідки це?

– Бо від учора дуже багато дізнався про вас від своєї клієнтки. Розшукав вас на її прохання. Точніше, моя клієнтка назвала ім'я особи, що шукала вас у Парижі на її замовлення два останніх дні. Після тієї публікації в «Парі Суар».

– Шукала? Мене? На замовлення? – Кошовий перестав будь-що розуміти.

– Моя клієнтка найняла задля цього приватного детектива, – терпляче пояснив Роше. – Той добродій упорався з завданням за два дні, але не встиг дати замовниці звіт та отримати решту гонорару. Досить щедрого як для пошуку звичайного емігранта-поляка.

– Я не поляк, – відрубав Клим. – Про всяк випадок, і не росіянин.

– Мені й це відомо. Вже, – кивнув гість. – Моя клієнтка дуже хоче вас бачити, мес'є Кошовий. До речі, це вона написала на папірчику, як правильно вас називати.

– Слухайте, про яку таку вашу клієнтку йдеться?

– О-ля-ля, даруйте! – Александр легенько стукнув себе по лобі. – Мусив відразу це сказати. Я дію в інтересах мадам Лоран. Мадам Мішель Лоран.

Почуте нічого не сказало Климові.

У першу мить – бо наступної згадав, про кого йдеться.

– Чекайте. Мадам Лоран. Та сама, вбивця. Вона розгнівалася на чоловіка за ходіння по повіях, не витримала ганьби, покарала на смерть. Потім відтяла голову, підкинула на площу Пігаль, чим страшно налякала тамтешніх проституток.

– Вона не вбивала свого чоловіка. Мадам Лоран узагалі нікого не вбивала. Як її адвокат маю намір довести це. Ще й доб'юся, аби на «Парі Суар» наклали штраф за поширення брехні.

– Тут я з вами солідарний. Газета справді не завжди друкує правдиву інформацію. Ще й не бажає виправляти помилок. Копніть пана редактора ще й за мене, мес'є.

– Зараз важливіше витягнути мадам Лоран із тюрми. Вона вже добу видить у Санте, у блоці «А».

– До речі, в парижан своєрідне почуття гумору – назвати тюрму словом, яке означає «здоров'я»^[35].

– Ви праві, мес'є Кошовий. Здоров'я моя клієнтка в тюремній камері точно не поліпшить та не зміцнить. Злочинцям би взагалі не думати про здоров'я. Але ж мадам Лоран не скоїла злочину, який їй приписують.

– Мес'є Роше, я ж сам захищав людей, яких підозрювали в різних злочинах. Хоч кримінальне право останнім часом не було моєю основною спеціалізацією, певний досвід захисту невинних все ж маю. Але не мені вам нагадувати, метре: гріш ціна тому адвокату, який уголос, на кожному розі кричить, що його клієнт винен у всьому, що йому інкримінують.

– До чого це ви? – здивувався Александр.

– До того. Якщо адвокат твердить, що його клієнт невинний, це не завжди відповідає дійсності.

– Мадам Лоран не вбивала свого чоловіка. І ви, мес'є Кошовий, це чудово знаєте.

– Я? – Клим тицьнув себе пальцем у груди, перепитав: – Я? Не морочте мені голову! Ніколи в житті я не бачив вашої мадам Лоран! Про її існування дізнався лиш учора, з кримінальної хроніки у

вечірній газеті! Узагалі не розумію, яким тут боком може бути моя скромна персона!

– Тим не менше, моя клієнтка найперше просила зустрітися з вами. Бо тільки ви здатні допомогти їй.

– Її адвокат – ви!

– Я займаюся юридичним боком справи. Ви ж знайдете вбивцю Мішеля Лорана. Справжнього вбивцю. Поліції моя клієнтка не дуже довіряє. Навіть якщо й довіряє, ви, вона впевнена, зможете дуже допомогти слідству.

– Та чорт забирай, звідки ваша клієнтка це взяла!

– Бо ім'я мадам Лоран – Магда.

Підлога враз зникла з-під ніг Кошового.

Ні, він не впав. Але відчув, що втратив опору й тепер зависнув у повітрі, між небом і землею. Не розуміючи, де, на якому світі опинився.

– Так не буває, – вичавив Клим, розставивши при цьому руки, мовби намагаючись утримати, зупинити гойдалки, повернутися на тверде, втриматися міцніше. – Такого бути не може.

– Мадам Магда попереджала про схожу реакцію, – метр Роше далі говорив спокійно, рівно, без натяку на емоції. – Газети не згадували другого її прізвища. Та вона й в публічному просторі особливо не афішувала його. За паспортом же вона пишеться Богданович-Лоран. Не встиг запитати, чи то дівоче прізвище, чи...

– Для вас є різниця? – Климів голос став хрипким.

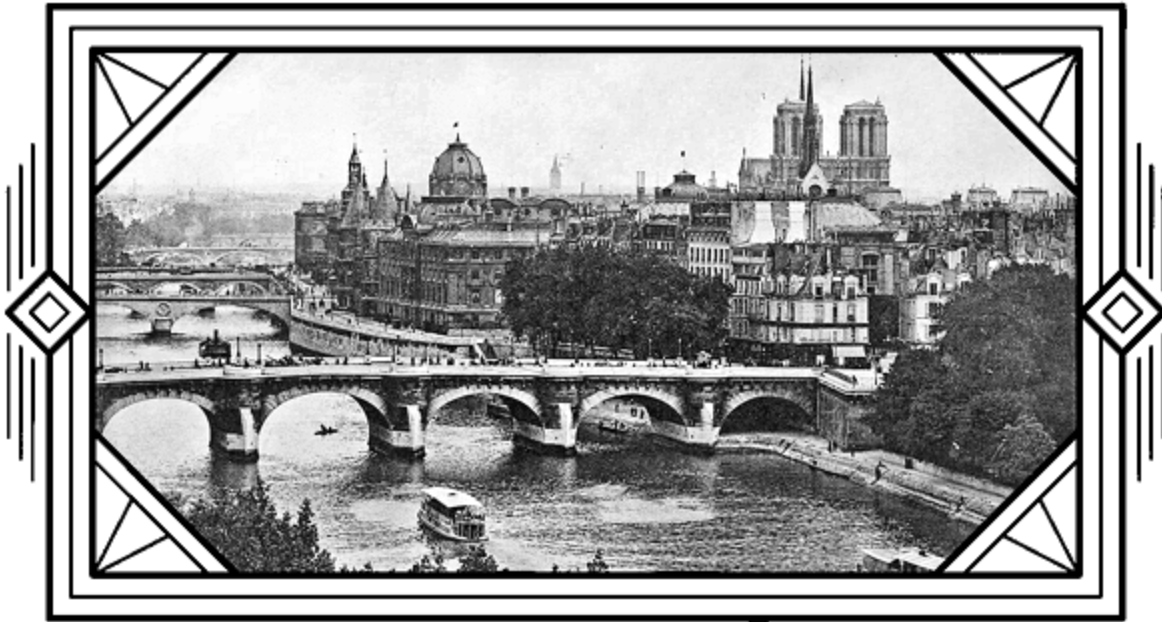
– Жодної, месьє Кошовий. Бачу, ви справді знаєте мадам Магду Богданович. Причому здогадуюсь: дуже давно. Подробиць ваших стосунків моя клієнтка не розкривала. Не готовий сказати, що ваша особиста історія допоможе мені як захиснику. Зате бачу перед собою чи не єдину людину в Парижі, що готова твердо заявити – ця жінка не могла вбити свого чоловіка. Тим більше відрізати йому голову.

– Магда Богданович не може нікого вбити.

Нарешті під ногами знову стало твердо.

Розділ 4

Інспектор поліції попереджає

– Мені потрібен інспектор Монтань.

Кошовий запитав із ввічливості, дотримуючись певних неписаних правил світської гри. Насправді ж він знав, як виглядає П'єр Монтань, уже коли заходив до будинку під номером тридцять шість на набережній Орфевр. Адвокат не описував Климові потрібну особу детально. Назвав лиш одну особливу прикмету – не втримався від ядучого зауваження: «Ви його ні з ким не сплутаєте, мес'є».

У тісному бюро на п'ятому поверсі трудилося четверо інспекторів. Стіл одного з них, ближчий до дверей, ліворуч, був зараз порожній. Праворуч сидів немолодий сищик без піджака, в самій жилетці й світло-сірій сорочці в біду смужку. З-під правого плеча стирчало руків'я револьвера, з чого Клим зробив автоматичний висновок: поліціант – шульга. Він стукав по клавішах друкарської машинки і навіть не глянув у бік відвідувача.

Зате його колега за сусіднім столом, рудий, худий, в круглих окулярах, уважно роздивився візитера, відкинувшись при тому на спинку стільця. Потім, так само мовчки, не дуже ввічливим жестом показав на чоловіка навпроти.

А той сидів, не знімаючи круглого капелюха, й зосереджено чистив йоржиком вересову люльку.

– Інспектор Монтань? – повторив Кошовий уже голосніше, звертаючись тепер за адресою.

– Ви, мабуть, месьє Кошові, – мовив той, не перериваючи процесу. – Мені дзвонив метр Роше. Та не знаю, чим можу бути вам корисним.

– Хоча б тим, що приділите увагу мені, а не сторонньому предмету.

Рудий реготнув, тричі хлопнув долонею об долоню. Шульгу й надалі не стосувалося нічого, що відбувалося в бюро. Натомість Монтань спокійно дмухнув у мундштук, для чогось зазирнув туди, заховав йоржик у спеціальну металеву капсулу, її ж заховав до нагрудної кишені модного, помітно дорогого, синього в білу смужку піджака.

Потім підвівся, не знімаючи капелюха.

Навіть навстоячки цей інспектор сягав Кошовому по плече. Тут Клим нарешті зрозумів, чому в сищика убір на голові: без капелюха П'єр Монтань виглядав ще нижчим. Не дарма Роше сказав про сищика «справою займається один невідомірок». Інші недруги могли й напевне сприймали його карикатурою на поліціанта. Природа тут справді пожартувала: наділила низькорослого Монтаня невідповідним до зросту прізвиськом^[36], немовби компенсувавши це задовгим носом. З-під якого витикалися ідеально прямі чорні вуса.

Такого типа справді важко не впізнати серед інших.

Навіть у натовпі помітний.

– Дозвольте ваш дозвіл на проживання, месьє. І також картку ідентифікації, будь ласка.

Голос твердий, густий, з відчутними владними нотками, міг належати велетню. Аби Кошовий почув його в темряві чи з заплющеними очима, вирішив би – говорить хтось подібний до його львівського приятеля, комісара тамтешньої кримінальної поліції Марека Віхури. Той поліціант-поляк був повною протилежністю поліціанту-французу – вище пересічного співрозмовника на пів голови, а то й на голову. Й балакати з ним доводилося, дивлячись знизу вгору, що мимоволі ставило в невідгане, вразливе становище.

Спершу Монтань з підкресленою увагою, хіба не спробувавши на зуб, роздивився Климів *certificat d'identite*, виданий трохи більше року тому в поліційній префектурі. Кілька разів стрибнув поглядом із фотокартки на документі на лице Кошового й назад, поклав документ на стіл. Настала черга зеленого папірця, складеного гармошкою. Тут інспектор вивчав недовго, торкнувся мундштуком аркуша:

– Термін спливає.

– За три місяці.

– Але спливає. Через три місяці ви, месьє, опинитесь поза законом.

– Я прийду і продовжу термін дозволу на проживання.

– Якщо вам його продовжать, месьє.

– Щось не так з моїми паперами?

– О, наш Монтань дуже пильний та суворий! – озвався рудий, котрий спостерігав за дуеллю з неприхованим інтересом. – Він завжди знайде порушення, месьє!

– На відміну від деяких, Робер, я роблю нудну роботу щодня, – спокійно відреагував маленький інспектор, переключився на Кліма. – У паризькій префектурі не дуже люблять емігрантів, що порушують закон.

– Хіба я порушив? Що саме?

– Робота кримінальної поліції, месьє – не лише розкривати злочини. Попереджати їх значно ефективніше. Це означає, до всього іншого, попереджати тих, хто може скоїти злочин.

– Він попереджає вас, – знову вставив рудий Робер.

Чоловіки говорили, підносячи голос – інакше слова потонули б у звуках, якими наповнювала бюро стара машинка інспектора-шульги.

– Перешкодження роботі поліції, втручання не в свої справи... Все це порушення, месьє Кошові, – пояснив Монтань, не кваплячись повертати документи.

– Я ще нічого зі згаданого переліку не скоїв. Лише зайшов. У мене й свідки є, – Кошовий кивнув на рудого інспектора.

– Невже ви хочете накоїти лиха? – Монтань вказівним пальцем збив капелюха з лоба на маківку.

– Ми ще не почали розмову, а ви вже погрожуєте.

– Я попереджаю, – нагадав маленький інспектор, нарешті простягнув Климові папери. – Репутація метра Роше, месьє, дає мені всі підстави вважати: він замислив якусь аферу.

– З його слів, ви погодилися прийняти мене й вислухати. Отже, ви готові піти на аферу?

– Я погодився поговорити з особою, яку месьє адвокат назвав важливим свідком у справі про вбивство метра Лорана, – сищик тицьнув у бік Клима мундштуком, немов шкільний вчитель указкою. – Хоча насправду не розумію, як ви можете допомогти чи захиснику, чи поліційному розслідуванню, якщо, зі слів метра Роше, бачили мадам Лоран востаннє п'ять років тому. А про те, що це прізвище взяла собі ваша давня знайома, дізналися, – Монтань зиркнув на настінний годинник, – три години тому.

– Три з половиною, – уточнив Кошовий.

– Що це міняє? Для чого мені приділяти вам час, месьє Кошові? Адвокат Роше знаний у Парижі як особа, яка не надто успішна в своїй справі, але дуже хоче зловити свого птаха удачі.

– Амбіції не переслідуються жодним законом у жодній країні. Хіба заради того амбітна людина наважується на злочин.

– Метр Роше полюбляє морочити голови всім, кого ладен заморочити, – категорично заявив маленький інспектор. – Ви, месьє, тому яскравий, красномовний приклад.

Шульга раптом припинив друкувати.

– Монтаню, може б ви з'ясували стосунки десь інде? Я пишу звіт комісарові, і якщо він не матиме його до обіду, моя мадам не дочекається мене на вечерю. Будуть донька з чоловіком, син із дружиною, ми нарешті відсвяткуємо тридцять років подружнього життя.

– Егей, Жильб'єре! – рудий Робер розвернувся до колеги всім корпусом. – Хіба ви не відзначали цю подію в лютому?

– Ми побралися в січні дев'яносто третього, – буркнув Жильбер. – Та сам же знаєш, чим усе наше бюро займалося в січні.

– О, ну так! Банда Лоньйона, грабіжники з Сен-Дені! – рудий знову ляснув долонями, глянув на Кліма. – Нам доводилося ночувати на службі, мес'є!

– Тому моя Колетт погодилася перенести святкування на лютий. Та хіба в нашій роботі щось можна планувати? Ми пересунули свято на березень, тож Колетт сьогодні тушкує ягнячі реберця і пече яблучний пиріг. Якщо мене не дочекаються вдома втретє...

– Мої вітання, Жильбере, – сухо мовив Монтань, знову ковзнув поглядом на годинник. – Справді, мес'є Кошові. У Парижі в такий час обідає навіть поліція. Складіть мені компанію. Тут недалеко є непогане місце.

Климові довелося трохи почекати назовні.

Йдучи сюди, він усе ж не зрадив звичці, завернув до мосту Міняйл, аби купити в інваліда дві цигарки. Одну викурив, йдучи набережною. Другу витягнув зараз, примостився біля широких мурованих билець, під пишним, але ще голим раннього березня кленом. З цього місця відкривався затишний вигляд на Сену й Кошовий, намагаючись відволіктися, прикипів поглядом до баржі – та саме повільно впливла з-під мосту...

– Сен-Мішель, – почув Клим ззаду й здригнувся від несподіванки, йому вдалося-таки на короткий час викинути тривогу з голови.

– Прошу? – він запитав, повернувшись на голос.

– Міст Сен-Мішель, – маленький інспектор заледве сягав грудьми муру. – Знаменитий тим, що згадується в романі месьє Гюго про Нотр-Дам. Хоча так, як тепер, міст у книзі виглядати не міг. Його перебудовували не раз. І взагалі, я вважаю – метр Гюго міг би взяти для свого сюжету інший собор. Повірте, Париж на них багатий. А так його перо зробило Нотр-Дам чи не найголовнішою сакральною спорудою не Парижа – всієї Франції.

– Чому це ви раптом заговорили про романи?

– Бо, месьє Кошові, я волів би говорити про них усе моє життя, – сум, із яким Монтань зітхнув, був цілком природним. – Ніколи не хотів служити в поліції. Батьки досі не можуть прийняти мій вибір. Тато – професор Сорбонни. Я хотів вивчати мистецтво й навіть почав. За рік перед війною.

– То вам – двадцять сім?

– Двадцять вісім. Я був на війні, месьє. Підозрюю, ви так само.

– Але в нас різні війни.

– Ви, здається, поляк.

– А ви, здається, читали передовицю «Парі Суар». Там помилилися. Я не поляк.

– Одна з причин, месьє, чому я погодився зустрітися з вами. Газета написала: ви герой війни.

– Не всякий, хто побував на війні – герой.

– О! Ви щойно пояснили самі собі, чому я служу в поліції замість далі вивчати мистецтво.

Лиш тепер Кошовий помітив – Монтань стискає люльку в правиці, звично використовуючи мундштук чи то як указку, чи – як диригентську паличку.

– А тепер ви поясніть мені, – Клим посміхнувся у вуса. – Бо, пардон за складну конструкцію, до мене не дійшло, що зрозумів мимоволі.

– Не журіться, я люблю, коли непросто, – мовив маленький інспектор. – Мистецькі твори передусім цінні неочевидністю. Поліційна робота теж має справу з неочевидним. Єдина різниця: твір

можна трактувати, як заманеться. Розслідування базується на єдино правильному, конкретному результаті. Хоча злочинці, ким би не виявився кожен із них, завжди шукають своїм учинкам різні трактування.

– Це називається – виправдовуватися, месьє Монтаню. Є ще таке слово «викручуватися».

– За що не люблю адвокатів. Вони змовляються з клієнтами, намагаються знайти різні шпаринки, подати злочин помилкою, непорозумінням тощо.

– А поліція часто-густо шукає простих рішень, аби чимшвидше згорнути справу, – парирував Кошовий.

– Говорите, як адвокат.

– Я і є адвокат. Тобто, був ним колись.

– До війни?

– Ближче до теми, месьє. Ви служите в поліції...

– О, так-так, – Монтань підбив капелюха догори краєм мундштука. – Я кинув Сорбонну, месьє, щойно почалася війна. Рвався на фронт, убив на це цілий рік. Воювати спершу доводилося з батьками, я навіть пішов з дому. Потім воював із французьким армійським начальством. Ніхто не думав, що я ладен взяти зброю. Аби не таке ставлення, може я б і лишився студентом. Максималізм, месьє. Домігся свого, зубами вигриз. Два роки і чотири місяці просидів у окопах, годував вошей та щурів. А коли повернувся, нічого героїчного в мирний час не побачив.

– А що хотіли бачити?

– Повагу до ветеранів, месьє. Лише трошки поваги. Ми ж не програли, навпаки, Франція приймала капітуляцію.

– Знаю, – Кошовому вкотре довелося згадати себе й поразку їхньої делегації чотири роки тому. – Мою державу змусили капітулювати. Тут, у Парижі.

– Коли так, ви росіянин. Бо здалася більшовицька Росія...

– Не росіянин, – різко обірвав Клим. – Не поляк. Не росіянин. Особа без громадянства, емігрант без прав. Ви не далі, як годину

тому, вказали мені на моє місце.

– Лише попередив, аби поводили себе обачніше, – Монтань витримав кротку паузу. – Франції після війни не потрібні були люди, які вивчають мистецтво. Треба було налагоджувати життя. Париж стогнав від криміналу, і що дуже прикро – в нього влилися ветерани. Я знав кількох, месьє. На війні ці люди дивували героїзмом. У мирний час дивували жорстокістю. Як ви сказали: не всякий, хто воював – герой? На жаль, це так, месьє. Я не відчував повагу до суспільства з боку *тих*, хто воював. Як і поваги суспільства – до ветеранів. Пішов у кримінальну поліцію, аби щось змінити.

– Вдалося?

– Ні, – просто відповів маленький інспектор. – Батьки не прийняли й цього кроку. Колеги, як ви, мабуть, помітили, теж не надто сприймають, хоч ми їмо поліційний хліб разом уже третій рік. Мені дають безнадійні справи, й правильно роблять. Бо там, де інші розбивають лоби та кришать зуби, я роблю нудну роботу і мені це вдається. Ніхто не хоче рутини, месьє Кошові. Але комусь її треба розгрібати.

– Вбивство Мішеля Лорана – рутинна?

– Звісно. Є підозрювана особа. Є факти, що однозначно вказують на мотив. Але цих фактів не достатньо, аби застосувати до підозрюваної особи. Тепер ви, даруйте за складну конструкцію.

– Чому ж. Як колишній правник, не бачу нічого складного. У вас є підозрювана, на яку вказують певні докази, – Клим загнув великий палець. – Напевне є докази, здатні підтвердити підозру, – поруч загнувся вказівний. – Але разом ці факти та мадам Лоран, вона ж – особа, відома мені як Магда Богданович, чомусь не клеються. Тому, месьє інспектор, вас цілком справедливо бісить втручання сторонньої персони. Тим більше, – він гмикнув, – емігранта. Котрий не поляк, не росіянин, а невідомий французам та всій Європі звір. Ще й із видом на проживання, термін якого збігає за три місяці. Проте саме я вам потрібен, месьє інспектор. Найперше – як цінний свідок. Ніхто не знає мадам Магду так добре, як знаю її я. Ніхто, крім

мене, не ладен довести: вона не могла вбити людину. Тим більше – в такий звірячий спосіб. Ну, хіба вам конче потрібно зібрати докази саме проти неї.

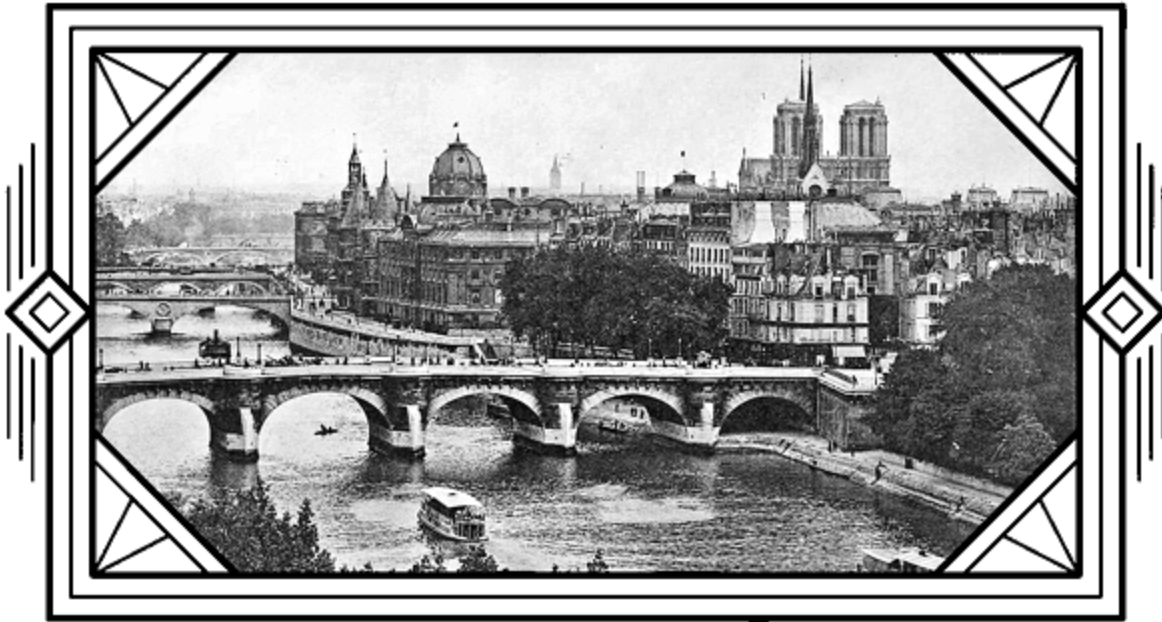
– Не маю такої мети й подібних указівок, – сказав Монтань. – Зате маю згадані вже докази. Напевне, метр Роше вже встиг докладно все переповісти.

– Ні, – збрехав Кошовий, тут же трошки виправився. – Тобто, дещо розказав. Проте на місці злочину його не було. А от ви – були. Розмова з вами для справи важливіша, ніж сказане адвокатом. Не люблю робити аналіз та висновки на підставі почутого від третіх осіб. Ми збиралися пообідати, то йдемо?

– Так-так, забалакалися, – маленький інспектор заховав люльку в кишеню пальта. – Тут недалеко. Бістро на розі, за Палацом юстиції. Заразом поясню, чому рекомендації Александра Роше я не вважаю найкращими.

Розділ 5

Що доводить картка в зубах

Самі чоловіки – відразу кинулося в очі.

Відвідувачі були різного віку, й водночас виглядали однаково, немов діти одних батьків. Точніше, члени великої родини, й Кошовий безпомилково визначив усіх поліціантами. Випадкову особу сюди могло занести паризьким вітром хіба в неділю. Та й то обідня пора не лишала шансів чужому примоститися за столик. Знаючи спосіб мислення сищиків – а тут навряд сиділи службовці інших поліцейних департаментів, – Клим розумів: їм зручно й затишно в звичних місцях. Навіть якщо кожен один не на службі, все одно ведуть дружин чи подруг у свій вихідний вечеряти саме сюди.

Монтань був чи не єдиним, хто вирізнявся серед інших, не зливався в єдине ціле з костюмами однакових фасонів та однаковими виразами обличь. Переступивши поріг, маленький інспектор привітав загал, піднявши руку й промовивши: «Салют!», потому пройшов через зал. На ходу тиснув руки тим, із ким був

знайомий ближче. Кошовому нічого не лишалося, як триматися в його фарватері. Так вони опинилися біля столика на двох, куди Монтань відразу поклав капелюха.

– Завжди намагаюся приходити о певній годині, – пояснив, скидаючи пальто. – Місце тримають для мене й мого гостя. Якщо ж мене нема протягом п'ятнадцяти хвилин... – інспектор розстебнув піджак, видобув з жилетної кишені срібну пласку цибулину годинника, клацнув кришкою, – ... за три хвилини це місце вже б зайняли. Справедливо.

– Усі ваші колеги так чинять? – Клим присів на стілець, лиш розстебнувши верхній одяг.

– У кожного свій підхід до обіду. Вам незатишно в пальті, месьє.

Знизавши плечима, Кошовий роздягнувся. Пошукав і знайшов вішак, Монтань перехопив його погляд.

– Якщо ваша ласка, месьє. Прошу, – він передав своє пальто.

Поки Клим ходив, немолодий офіціант із маленькою щіточкою вусів та занадто викоченими, м'ясистими від природи губами вже ставив на стіл пляшку білого скла з водою.

– Пастіс? – маленький інспектор зиркнув на Кошового знизу, відповів сам собі. – Пастіс, Клоде, – показав два пальці, наче знак «V», знову переключився на Кліма. – Це Клод.

Губатий офіціант кивнув зі спокійною гідністю.

– Я вас запросив, месьє Кошові, – нагадав Монтань. – Не соромтеся.

– Знайшли того, хто крутитиме носом.

Сказавши так, Клим тут же подумав – згадка про ніс, будь-яка, в присутності Монтаня може сприйнятися недоречною, якщо взагалі не глуфом. Утім, маленький інспектор бровою не повів, замовив порцію салату й подвійно – телячі медальйони з картоплею. Щойно губатий відійшов, він налив води собі й Кошовому, зробив великий ковток.

– До речі, Клод четвертий рік поспіль бере участь у перегонах офіціантів. Чули про таке?

- Навіть бачив один раз.
 - Згідно вашим документам, ви в Парижі трохи більше року.
 - Пильний сищик. Бравó.
 - Я сказав це лише тому, що ви могли бачити Клода. Бо минулого року він переміг.
 - Невже прибіг першим?
 - Другим, – Монтань підсунув попільничку. – Тут дозволяють курити.
 - Хто б сумнівався. Забороніть щось поліцейським.
 - У вас упереджене ставлення до поліції. Я прочитав це у ваших очах, щойно ви ступили за поріг бюро.
 - Хіба може бути інакше ставлення, коли тобі нагадують: за три місяці ти, нещасний емігрант, можеш стати зовсім ніким. Бо поки що ти просто ніхто, але з видом на проживання.
- Монтань нічого не відповів. Він зосередився на люльці. Спершу натоптав тютюном, видобутих із червоного оксамитового кисету, потім підтоптав маленьким срібним товкачиком. Нарешті розкурив, чиркнувши довгим сірником, догори поплив ароматний сизуватий дим. Якби він ще й мав бороду та вдягнув капелюха, то зараз був би дуже подібний на казкового лісового гнома.
- Почнемо з метра Роше, – маленький інспектор вмовився зручніше. – У Парижі майже кожен, хто служить у системі правосуддя, знає цього месьє як невдаху. Інспектори й комісари, слідчі, прокурори й судді.
 - Я вже чув це від вас.
 - Послухайте більше. Аби зрозуміти, чи варто покладатися на нього. Звісно, цей адвокат має виграні процеси. Людина освічена, як юрист на своєму місці. Не можу пояснити, хто й коли глянув на Роше лихим оком. Причому, – Монтань за звичкою тицьнув у Климів бік мундштуком, – дуже часто у нього все летить шкереберть в останній момент. Ось здається все, справу вирішено на користь клієнта. Аж раптом – грім небесний! Месьє Кошові, в цього адвоката сім програних справ із десяти!

– Раніше ви назвали його аферистом.

– Не зовсім так. Швидше, я кострубато висловився. Як усякий адвокат, Роше намагається виграти за будь-яку ціну. Коли справа йде з-під ніг, починає озброюватися не завжди дієвими аргументами. Знаходить докази, які в процесі розгляду виявляються притягнутими за вуха. Часом розповідає юридичні казки замість працювати з фактами й свідками. Наприклад, якось він заявив: його клієнт не міг убити свою коханку ножом, бо з дитинства боїться ножів, не може взяти ножа до рук. А підкріпити свою заяву запросив лікаря, якого не знати як видряпав аж із Шамоні! Невже важко було передбачити: прокурорські гончаки дуже швидко знайдуть підтвердження, що цей, з дозволу сказати, свідок три роки, як позбавлений ліцензії. Практикує, уявіть собі, як знахар, народний цілитель! Хіба не афера?

На цих словах губатий Клод приніс дві чарки з пастісом. Маленький інспектор не чаркувався. Припросив Кошового жестом, пригубив напій, пихнув люлькою. Дочекався, поки той почастується, закінчив думку:

– Я не можу заборонити будь-кому залучати метра Роше до справ. Я не маю права й, чесно кажучи, бажання ставитися до нього упереджено. Наша з вами зустріч тому підтвердження.

– Ми зустрілися, аби ви заспокоїли себе й свою совість, – зрозумів Клим.

– Абсолютна правда, – погодився Монтань. – Але якщо ви можете якимось чином вплинути на мадам Лоран... Пардон, на мадам Магду... Словом, їй краще поміняти захисника. Щойно справа дійде до суду, в неї не буде шансів.

– Ви впевнені, месьє, що справа дійде до суду?

– І дуже скоро, месьє! – тепер сищик зробив більший ковток. – Мені навіть прикро, що справа виявилася дуже простою. Коли я вже проміняв Сорбонну на набережну Орфевр, то маю амбіції прославитися розгризанням міцніших горішків. Ні-ні, месьє, там усе очевидно. Вбивство в нападі ревнощів. Французи, особливо

парижани, подібні історії люблять. Та їх у нашому житті занадто багато, аби якась справді допомогла стати знаменитим.

Сіпнулося віко.

Марнославний, як усі *курдупелі*.

Кошовий і раніше навряд би сказав таке в лице людині, в якій поселився маленький Наполеон. Хіба якщо від такої особи не залежить нічия доля, тож налаштувати її проти себе й інших ризику нема. Клим побоювався, що Монтань прочитає його думки й висновки по очах, тож швидко взяв чарку й зосередився на пастісі, на коротку мить закрившись рукою від маленького інспектора. Але тому, схоже, висновки співрозмовника були байдужими. Зараз Монтань курив і помітно спочивав на лаврах. З доброго дива уявивши перемогу вже здобутою.

Так буває, коли впевненість у своїй правоті поступово перетікає в самовпевненість.

Зазвичай подібний стан – наслідок заниженої оцінки супротивника.

Адвокат-невдаха, справа приречена, перемога в кишені, не інакше...

– Мені цікаво знати, які докази вказують на Магдину провину.

– А мене цікавить, чому я повинен говорити про таємниці слідства з вами.

– Як я уже казав вам, я розпитав метра Роше. Адвокат володіє або частковою, або – повною інформацією. Цілком досить, аби я зрозумів хід думок поліції. У даному випадку – ваших, месьє, – Кошовий дивувався власному спокою. – Проте, як говорив раніше, його слова базуються на тих матеріалах слідства, з якими його дозволили ознайомити. Також – зі слів самої мадам Лоран... Магди. Згоден, вона підозрювана. Отже, особа, яка з суто формальної точки зору може не говорити всієї правди. І повторюся: слова Александра Роше, особливо в світлі характеристики, яку ви щойно йому дали, так само не найкраще джерело інформації. Лишаєтесь ви, месьє інспектор. Вуаля, – він махом спорожнив чарку.

Монтань зробив велику затьяжку, глянув на співрозмовника крізь прозору стіну диму.

– А ви справді цікава особа. Дуже вправно зробили з інспектора поліції свідка. Хоч перед тим назвали свідком себе. Не зрозумів лиш, свідком чого.

– Якщо аргумент, який наведу зараз, ви не приймете, я змушений буду відкланятися, – Клим легенько стукнув денцем чарки по столу. – Бо не уявляю, як іще достукатися до вас.

– Уважно слухаю. Спробую зрозуміти – якщо це в інтересах слідства. Тобто, в моїх.

– Гаразд, – Кошовий зосередився, аби стримати зайві зараз емоції, хоча надалі мав намір тиснути саме до них. – Я п'ять останніх років думав, що втратив Магду назавжди. Ми знайомі десять років. Із них – чотири разом, месє Монтаню. Чотири. Роки, – він показав інспектору чотири розчепіrenих пальці. – Нас звела війна. Вона ж розвела. Я любив її... І, виявляється, досі люблю. Хай вона за час, поки ми не бачилися, встигла одружитися та переїхати зі Львова до Парижу. Хтозна, раптом Магда жила тут давно, й ми мали всі шанси зустрітися. Мешкали в одному місті, ходили одними вулицями, самі не знаючи того. Та жінка, яку я знав і любив... Вона не була простою, месє. Ми зблизилися саме тому, що жоден із нас не був для іншого простим. Стосунки наші теж не склалися просто, але в більшості пар так. Нарешті... Магда була моєю *дружиною*. Кому-кому, а французу не складно зрозуміти: чоловіка і жінку парує не запис у книзі міського голови, не священник у церкві. Подружжям двох людей робить той, хто там, – Клим показав на стелю. – Ми жили не вінчаними. Хіба це на щось впливає?

– Ні, – коротка відповідь прозвучала щиро.

– Нарешті, – Кошовий ковтком проштовхнув невидиму глевку грудку. – Жінка, яку я знав десять років, із них чотири – дуже близько, у Львові могла чимало. Здатна була багато на що. Я бачив Магду у різних обставинах, навіть дуже критичних. Здатна, ще раз кажу, на все – окрім убивства. Навмисного. Тим більше – людини,

яку взяла законним чоловіком. Тим більше – коли йдеться про відтрату від його тіла голову. Мені досить знати Магду, аби мати залізний доказ її невинуватості.

– Поліції цього не достатньо.

– Згоден. Розумію. Тому й хочу знати докази, які змушують вас, месьє інспектор, вважати інакше. Хтозна. Раптом п'ять останніх років перетворили жінку, яку я знав, кохав та досі люблю, на монстра. Здатного відгризти голову від тулуба.

– Відрубати.

Саме на цьому слові губатий офіціант приніс салат і телятину.

Буденність, з якою говорив Монтань, збентежила Кліма особливо з появою страв. Загалом у стінах людного бістро, у самий пік обідньої пори, розмова про відрубані людські голови видавалася найменш доречною. Могла позбавити апетиту кого завгодно.

Але не поліціанта, який два з гаком роки годував щурів у вогких окопах.

Подякувавши Клоду за побажання доброго апетиту, потому – побажавши те саме Кошовому, він озброївся виделкою й ножем. Поклавши до рота перший шматочок, помітив, що Клим не їсть. Припросив. І коли обоє втамували перший голод, Монтань витер краєчки губ серветкою, склав резюме:

– Вітаю. Вам удалося мене переконати. Не в тому, що мадам Лоран не може бути вбивцею. Ніякий ви по справі не свідок, лише давній добрий знайомий тієї, кого підозрюють. Разом із тим, месьє Кошові, ви *справді* маєте право знати дещо з того, що відомо поліції. Знаєте, чому?

– Ні, – Клим відповідь знав.

– Кохання, месьє. Ваша історія здатна розтопити будь-яке крижане серце. Хіба в людини, на яку не подіє, серця зовсім нема. Я замовлю нам по келиху бордо.

Поки офіціант приносив вино, вони встигли впоратися з обідом – тут звикли їсти швидко.

Люлька вже згасла. Монтань акуратно виклав попіл гіркою в попільницю, не вибиваючи об край, а орудуючи маленькою срібною ложечкою. Разом із товкачиком та йоржиком для чищення він тримав це начиння в невеличкому шкіряному кишеньковому несесері. Перш, ніж перейти до теми, поховав усе курильне причандалля, ковтнув вина.

– Навіть якщо все це вже чули від метра Роше й читали в газетах, прошу не перебивати, – почав він діловито. – Чоловічу голову виявили позавчора пізно ввечері неподалік від площі Пігаль. Район відомий як найбільший осередок проституції. Тож не дивно, що свідками стали місцеві дівчатка. Цікаво, що жодна з них не знає ту, яка першою побачила жахливий предмет й підняла тривогу.

– Новенька?

– Знайти її важливо тим більше, що вона, здається, впізнала небіжчика, – Монтань пропустив питання.

– Впізнала?

– Одна з дівчат стверджує – та роздивилася знахідку й закричала: «Це він, це він!» Почалася колотнеча, кинулися – а її вже й слід прохолов.

– Голову викинули з автомобіля...

– Так. Причому навмисне, месьє Кошові. Обрали місце, де знайдуть миттєво. Ще й добре роздивляться знахідку при світлі ліхтаря.

– Викинули в освітленому місці?

– Саме так. До появи поліції нічого не чіпали. Щастя, що інші дівчатка не розлетілися з переляку. Проте від жодної не виявилось зиску: одна зомліла, коли їй показали ближче, іншу знудило на черевики тамтешнього ажана... Ніхто не впізнав мерця. Ніхто не згадав, як виглядало авто. Ніхто не бачив пасажирів авто. Ніхто не може назвати імені тієї дівки, яка втекла. Тим не менше, особу встановили досить швидко.

– Візитна картка Мішеля Лорана.

– Ви ж знаєте, – Монтань почав дратуватися.

– Даруйте, вирвалося, – Клим випив вина.

– Так, візитна картка, – кивнув маленький інспектор. – У зубах небіжчика... його голови. Крові на ній не було. Але самі зуби пошкоджені, досить грубо, брутально. Один навіть відламаний, неакуратно. Їх розтискали гострим предметом. Ніж, стилет, цвях – що завгодно. Чинили так уже потому, як бідака був мертвий. І напевне – потому, як відділили голову від тулуба. Бо, як я вже говорив, крові на картці не лишилося. Якби вбивця порався з тілом до того, бодай крапля та й лишилася б.

– Що це доводить?

– Багато чого, месьє Кошові. Я, – Монтань тицьнув себе в груди, – особисто я про месьє Лорана чув як про відомого промисловця. Та не мав честі бути знайомим особисто. Не знав, який він із себе. Ажани з Пігаль, які мають справу з повіями та їхніми сутенерами, тим більше його не впізнають. Тепер уявіть собі людську голову, голову чоловіка, в зуби якого лиховісна рука встромила картку Мішеля Лорана. Варіантів відповіді небагато. Або жертва – месьє Лоран. Або страшний злочин, що міг зродитися лише в голові Фантомаса, є попередженням месьє Лорану. В обох випадках треба шукати цю особу, згодні?

– Логічно, – визнав Клим. – Та поки не зовсім розумію, як це кидає підозри на його дружину.

– Подружжя мешкає на бульварі Осман, – сказав маленький інспектор. – Я особисто був там уже за дві години потому, як усе сталося. Прислуга повідомила: месьє і мадам удома нема. Обоє пішли по своїх справах у різний час. Служниці та консьєржці, звісно, не звітують. Я велів знайти в помешканні фото або інший портрет месьє. Після чого повідомив мадемуазель – її хазяїн мертвий, треба негайно розшукати мадам. Розгублена й перелякана дівчина не знала, що робити. На щастя, мадам сама з'явилася хвилин за двадцять. Ще за годину офіційно, під протокол, впізнала *голову*. Я був при тому, месьє. Повірте: мадам Магда виявилася єдиною з усіх, кого видовище не шокувало. Тоді як я сам нюхав сіль та давав

понюхати поліціантам, звиклим щодня працювати в нетрях та клоаках.

– Мужність, із якою Магда сприйняла трагічну звістку, ви записали в докази провини?

– Реакція характерна й показова, – відрізав Монтань. – Або вона вже це бачила й звикла до видовища. Або – знала, що саме побачить, тож була готова.

– А це як розуміти?

– Даю їй шанс, бо схиляюся до думки: орудувала сокирою не сама. Швидше за все, найняла виконавця. Так чи інакше, мадам причетна до вбивства. До слова, тіла, тобто тулуба, поліція досі не знайшла. Ніхто поки не знає, де саме сталося вбивство й наступне за ним розчленування. Припускаю, рештки нещасного небіжчика теж порубали, а шматки викинули в Сену.

Клим кривився, торкнув віко пальцем, заспокоюючи.

– Припиніть. Я не пещена натура. Воював, чимало бачив і, даруйте, більше, ніж ви. Бо старший. Мене складно шокувати, – зовсім недоречно згадалося закривавлене тіло Басі на ліжку в весільній сукні, він прикусив губу, женучи спогади. – Самі ж казали, мовляв, поліція має справу з очевидними речами. Ваші припущення поки неочевидні.

Закінчивши фразу, Клим наполовину спорожнив келих.

– Якщо ви про долю тулуба – згоден, – кивнув маленький інспектор. – Причетність мадам до вбивства має всі підстави бути доведеною. Лоран мав коханку. Не одну, якщо вчашання в борделі на Пігаль узагалі можна вважати навідуванням коханки чи коханок. Є свідки, котрі підтвердили це. Коротке знайомство й спілкування з мадам Магдою дозволяє погодитися з вами: жінка вона навіть дуже не проста. Гонор, пардон, через край, наче в особи королівської крові.

– Це доказ – чого?

– Коханку, молодшу за себе, свого віку чи старшу вона б зрозуміла. Не пробачила, та напевне з'ясувала б стосунки з

чоловіком у інший спосіб. Але борделі на Пігаль... Повії... Факт принизив її, месьє Кошові. Кажете – знаєте мадам Магду. Як, згодні зі мною?

Клим осушив келих одним великим жадібним ковтком.

– Змушений визнати вашу правоту, – слова далися нелегко.

– Кривда. Приниження жіночої гідності. Звідси – саме такий спосіб звести рахунки. Тому голову вона й веліла підкинути саме на Пігаль, куди чоловік уцащав. Свідки бачили автомобіль. Чи сиділа в ньому мадам Магда поруч із водієм? Де була, коли все це сталося? Чому на питання, куди пішов месьє Лоран того вечора, вперто торочить: «Не знаю». Нарешті, є обставина, про яку ані репортери, ані ваш новий знайомий метр Роше ще не знає. Бо я не бачу поки що потреби комусь сторонньому говорити про це.

– Мені, так відчуваю, скажете.

– Скажу. І якщо почую від когось іншого, втрачу до вас довіру. Ну, хіба знатиму – сам розказав, не ви постаралися.

– Якщо треба – кров'ю десь підпишу угоду про нерозголошення.

– Вірю, вірю, але попередив. Вчора пізно ввечері був анонімний дзвінок до управління. Адресували інспектору Монтаню. Той, хто дзвонив, відмовився чекати, поки його з'єднають із кабінетом. Уже потім я дізнався: говорив чоловік, який старанно змінював голос. Він підкинув інформацію: на Монмартрі, на вулиці Лепік, є квартира. До речі, саме на цій вулиці колись жив Ван Гог, раптом вам цікаво.

– Мова не про Ван Гога.

– Так, звісно. Туди вцащав месьє, про чию голову писали газети: саме так він назвав Лорана. Додав – дружина знає ту адресу. Звісно ж, мадам усе заперечувала.

– Що там було?

– Гніздечко. Любовне, точніше – інтимне, для зустрічей певного характеру. Месьє Лорана там справді бачили. А в кімнаті, месьє Кошові, жіночий портрет. На повний зріст. Жінка гола. Стоїть до художника спиною. Не знаю, чи дивилася через плече. Місце, де

голова, вирізане гострим предметом. Все інше – пошматоване, мовби в нападі гніву. Припускаю, портрет якийсь із пасій.

– Коли так, ви самі собі суперечите.

– У чому саме?

– За логікою слідства, *вашою* логікою, – Клим націлив на інспектора вказівний палець, – Магда жорстоко помстилася чоловікові не за гультяйство, а саме за пристрасть до проституток. Відчула себе брудною, приниженою. Визнаю – вона справді сприйняла б подібне саме так, це цілком відповідає її світогляду. І тут же заявляє: приревнувала до натурниці, що позувала художнику. Може й таке бути, згоден. Але з іншим ефектом. Натурниця – не повія. Куртизанки не позують.

– Отут ви помиляєтесь! Дівчаткам то розвага. Вони відчують себе причетними до мистецтва. З художниками ж краще, ніж із не найкращими представниками чоловічої спільноти. Повірте, месьє, людині, яка досі цікавиться мистецтвом, знайома зі звичаями художників. Є заняття для душі, а є – для тіла. Чи то пак, для заробітку, – Монтань задоволено потер руки. – Одне до одного, як бачите.

– Якщо це все, що має слідство – у суді справа розвалиться. Ось ви невисоко цінуєте метра Роше як адвоката. Проте навіть юрист невисокої кваліфікації, без достатнього досвіду легко знецінить подібні докази. Та про що я, месьє: у вас нема прямих доказів проти мадам Лоран! – бістро вже перетворилося для Кліма в судову залу, а сам він немов виступав із адвокатською промовою. – Є жахливий злочин, жорстоке убивство, хоч маєте лише частину тіла жертви. Є квартирка для інтимних побачень, де знайдено понівечений портрет голої жінки з вирізаною головою. Є очевидний мотив. Є дружина, тепер уже вдова, яка не має алібі на момент скоєння злочину. Чомусь кримінальній поліції цього досить. Хоча нема перевіреного алібі, наскільки я розумію. Нема прямих доказів того, що підозрювану бачили на тій таємній квартирці. Не встановлений анонімний доброзичливець, який дуже вчасно повідомив про неї.

Нема навіть свідків, готових підтвердити: подружжя Лоран сварилося й одного разу мадам в запалі почала погрожувати месьє. Шкода, що я не маю адвокатської практики тут, у Парижі.

Жаль, закладений у останню фразу, був щирим.

Маленький інспектор безпосередньо, зовсім навіть по-дитячому, потер пальцями свій довгий ніс. Затим чмихнув, пожував губами. Навіть сидячи за одним столиком, він усе одно був змушений трошки піднімати на співрозмовника очі – або підкласти собі подушечку, щоб погляди були на одній лінії.

– Дякую. Ви щойно показали мені проріхи в слідстві. Проте не забувайте: воно триває лише другий день. Залатати дірки – моя робота. Я маю підозрювану, маю мотив. Лишається неочевидне зробити очевидним. Можете бути певні: ані метру Роше, ані більш вправному захисникові я, П'єр Монтань, не дам жодного шансу. Все лише починається, месьє.

Він говорив не менш щиро і впевнено. Кошовий вперше за час знайомства не знайшов, що відповісти. Відчувши, що виграв цю партію, маленький інспектор з поважним виглядом видобув годинник, відкинув кришку, зиркнув на циферблат.

– Мадам Магда не могла вбити чи організувати вбивство, бо ви знаєте її близько десять років. Якщо це вся заява, претензія виступити свідком у справі відкидається. Хоча ви, самі того, мабуть, не зрозумівши, підтвердили мою підозру. Зв'язок Лорана із продажними жінками міг ударити по гонору його дружини. І вдарив.

На Монтанів жест наспів губатий офіціант.

– На мій рахунок, Клоде, – маленький інспектор підвівся.

– Звісно, месьє комісар.

– Ти ж знаєш мою посаду.

– Але ви неодмінно станете комісаром, месьє!

Паризькі офіціанти вміли безпомилково вгадувати потаємні бажання своїх постійних клієнтів. Клим за рік свого паризького життя вже не раз мав нагоду в тому переконатися. Він теж встав з-за столу.

– Я б хотів зустрітися з Магдою, – сказав без передмов.

– Чекав на таке прохання. Не думайте, що вам допоміг наш спільний обід. Тим більше – товариська, сподіваюсь, бесіда. Я француз, месьє Кошові, а нас вражають, навіть розчулюють певні історії. Француз не зрозуміє іншого француза, якщо той не дасть змоги чоловікові побачити кохану жінку. Особливо – після п'яти років розлуки. Тим більше – якщо чоловік думав, що втратив її назавжди. Я підпишу вам перепустку в Санте. До речі, там лише якихось дванадцять років тому сидів Гійом Аполлінер. Поета звинуватили в спробі пограбувати Лувр.

– Довели?

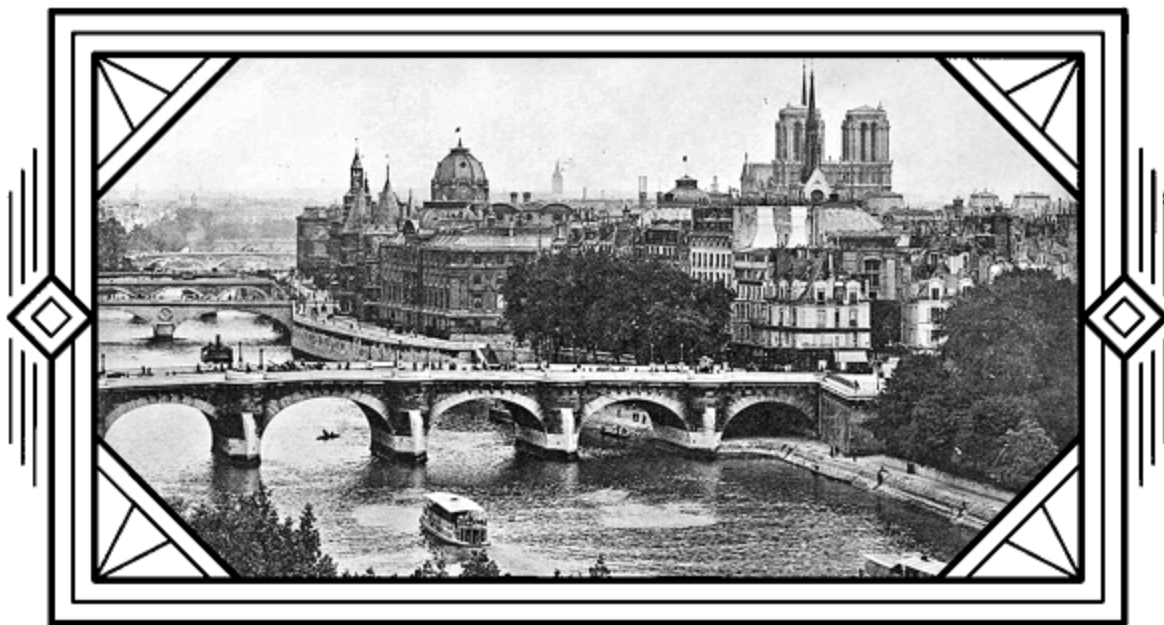
– Ні. Це тому, що не я вів слідство.

Монтань зараз говорив серйозно.

Цілком серйозно.

Розділ 6

Розділені ґратами

Одна в'язниця кожних п'ять років, не рахуючи табору.

Таке несподіване відкриття Кошовий зробив, щойно за ним зачинилася важка тюремна брама. Звісно, адвокатська практика вимагала відвідувати арештні будинки частіше, ніж Климові того хотілося. Проте до літа, коли він опинився в київському «Косому капонірі» не як правник, а як в'язень, ще й політичний, тюрми сприймав приблизно так само, як ескулап – лікарні. Медик навряд дивиться на стіни й звичаї лікувального закладу очима пацієнта, хворого. Тож напевне сприймає все зовсім інакше, коли доля вкладає його самого на лікарняне ліжко. З адвокатами, та чого там – і з прокурорами, взагалі будь-якими слугами закону, котрі навідується за тюремні мури по справах, відбувається те саме. Хтось зарікається від тюрми. Та раптом – підступний, хитрий виверт долі. Людина стає в'язнем – і переступає поріг уже з зовсім іншим відчуттям.

Варто побути арештантом раз – надалі ці моторошні відчуття нікуди не подінуться.

У житті Кошового, крім «Косого капоніра», була ще львівська тюрма «Бригідки» – перше місце, де він опинився, щойно приїхав із Києва до Львова, з держави в державу, з імперії до імперії, з в'язниці до в'язниці. Вже потім, потрапляючи туди як приватна особа, всякий раз не міг остаточно позбутися страху: не випустять, не дозволять вийти, лишать у камері. За кілька місяців після початку Великої війни росіяни таки виправдали найгірші сподівання – зачинили в одиночці, й знову як політичного злочинця. Так Клим побував в'язнем двічі, з п'ятирічним інтервалом.

Ось тепер – третя тюрма.

Паризький арештний дім віддалено нагадував львівські «Бригідки» ще й місцем розташування. Не в середмісті, але – серед міста, на перетині вулиць, де вирувало таке саме життя, як і всюди. Гуляли люди, працювали крамниці, ресторани, бістро, й довколишні мешканці прижилися з сумним сусідом. І спокійно, буденно сприймали мурований периметр із павутинням колючого дроту, що оточував сіру споруду з червоними дахами, збудовану в формі трапеції. Подумаєш, в'язниця... А хіба поруч із моргами й цвितнарями люди не живуть? Та отож, геть забобони. Краще все життя провести по цей бік муру, ніж бодай один день – по той, знайома приказка.

Кошовий ішов за наглядачем. Довгий вузький коридор тягнувся вздовж зачинених камер, і час від часу Клим не так бачив, як відчував рух усередині кожної. Мешканці виробили в себе неабиякий слух, що зрозуміло: інакше не вгадаєш, що відбувається назовні. Кого ведуть, куди, чого чекати самим, чим хто або що загрожуватиме й кому. Й навпаки: луна, відбита від кроків по стінах та під склепіннями, може натякнути на добрі для когось вісті.

Але й Кошовий чомусь почувався, ніби не йде на побачення, а ведуть на допит.

Тому, коли череватий наглядач зупинився перед залізними дверима в кінці коридору, Клим машинально ступив ближче до стіни,

повернувся лицем та заклав руки за спину. Тюремник не здивувався, навіть муркнув щось схвальне. Загримів ключами в замок, прочинив, кивнув на пройму.

Усередині невеличкого, зовсім крихітного приміщення Кошовий спершу побачив Магду.

І вже потім – круглі чорні ґрати, впритул до яких вона стояла.

Світло в камері для побачень ледь жевріло. Та достатньо, аби Клим зміг розгледіти її. Ту, з якою попрощався похмурого дощового листопада вісімнадцятого року на порозі їхнього помешкання на вулиці Личаківській у Львові.

Одяг на Магді Богданович далі сидів бездоганно – тут нічого не помінялося.

Їй поки не видали тюремної роби. Зустріла в тому, в чому заарештували. Й Кошовий, чудово знаючи Магдин характер, міг закластися на що завгодно: вона кроку не ступила, поки не перевдягнулася. Для переселення в тюремну камеру вона вибрала зі свого гардеробу темно-сині штани прямого крою з широкими холошами. З-під них витикалися гострі носи спортивних черевичків без підборів. Комір сірого, щільно застебнутого на всі гудзики жакета лише на кілька міліметрів відкривав шию, а нижній його край сягав верхньої частини стегна. Крій теж ховав фігуру, як того вимагала свіженька мода. Своє каштанове волосся Магда підфарбувала, додавши рудих відтінків. А коротка, теж співзвучна моді зачіска, зробила те, про що мріє чимала кількість жінок – допомогла їй виглядати молодшою за свої сорок років.

Утім, Магда Богданович на його пам'яті ніколи не намагалася втримати юний вік. Чимало їхніх спільних львівських знайомих уже незабаром після тридцяти навмисне, свідомо молодилися. Вони вбирались у досить ризикований для свого справжнього віку одяг, зловживаючи перукарями та косметичними новинками. Чомусь дехто, кому виповнювалося лише тридцять п'ять, уперто прагнули зупинити природний плин часу, боролися з найменшим натяком на зморшки, мов солдати з вошами, й навіть натякали – їм узагалі

«після двадцяти». Думайте, що завгодно. Магді ж дуже подобалося не лише бути дорослою, зрілою, досвідченою в усьому, а й виглядати відповідно.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

АНДРІЙ КОКОТЮХА

ГОЛОВА З
ПЛОЩІ ПІГАЛЬ

FOLIO

Сноски

1

Площа Пігаль (Place Pigalle) – площа в Парижі, на межі 9-го та 18-го муніципальних округів. Названа на честь французького скульптора Жана-Батиста Пігаля (1714–1785). Дала назву відомому кварталу Пігаль, який в першій половині ХХ століття славився своїми борделями.

[Повернутися](#)

2

Прованс (Provence) – історико-географічна область на південному сході Франції.

[Повернутися](#)

3

Кліші (Clichy) – площа, розташована в північно-західній частині Парижа. Одне з небагатьох місць, де водночас межують чотири муніципальні округи. Дала назву місцевості, яка має славу одного з найбільш криміногенних паризьких районів.

[Повернутися](#)

4

Ажани спершу забрали... – Одна з назв французьких поліцейських, походить від слова agent (*агент*), використовується в розмовному мовленні.

[Повернутися](#)

5

...приїхала з Грасу – Grasse (Грас): місто на Лазуровому березі Франції, регіон Прованс.

[Повернутися](#)

6

...не найдорожчий, але від Картьє... – Картьє (Cartier): один з найвидатніших ювелірних домів Франції, заснований Луї-Франсуа Картьє. Спеціалізується на ювелірних прикрасах, виробник вишуканих коштовностей, годинників і парфумів. Після Першої світової війни розробив оригінальні годинники-браслети, зручні також для чоловіків. До того часу чоловічих моделей наручних годинників не практикували.

[Повернутися](#)

7

...цінним дарунком її petit-ami... – Буквально «маленького друга» (фр.), в ширшому розумінні – коханця, співмешканця.

[Повернутися](#)

8

Лайно (фр.)

[Повернутися](#)

9

Апатрид – особа без громадянства, яка перебуває на території чужої держави в статусі емігранта та/або біженця. Прирівнюється до правового статусу власних громадян, проте у низці прав, наприклад, виборчому, обмежена.

[Повернутися](#)

10

Сю, Ежен (1804–1857) – французький письменник, автор sensationного (кримінального) роману «Паризькі таємниці».

[Повернутися](#)

11

Відок, Ежен Франсуа (1775–1857) – французький авантюрист, кримінальний злочинець, потім – приватний детектив, автор книжок із кримінології та автобіографії «Нотатки Відока» (1827). Став прототипом затятих сищиків із романів Віктора Гюго і Оноре де Бальзака.

[Повернутися](#)

12

Понсон дю Террайль, П'єр Алексіс (1829–1871) – французький письменник, автор близько 200 sensationних (кримінальних) романів. *Леблан, Моріс (1864–1941)* – французький письменник та журналіст, автор поліцейних романів, найбільше відомий як творець джентльмена-грабіжника Арсена Люпена.

[Повернутися](#)

13

Леру, Гастон (1868–1927) – французький письменник і журналіст, класик пригодницького жанру, перші твори публікуються на початку ХХ століття.

[Повернутися](#)

14

Фантомас – вигаданий персонаж, невловимий суперзлочинець, діє в циклі sensationnalних романів авторства П'єра Сувестра і Моріса Аллена. Перша публікація датована 1911 роком.

[Повернутися](#)

15

...останній рік миру... – Перші фільми про Фантомаса вийшли 1913-го року, зйомки не припинялися з початком Першої світової війни.

[Повернутися](#)

16

...прямував до редакції «Суар»... – «Парі Суар» (*Paris-Soir*, «Вечірній Париж»), щоденна газета, заснована на початку 1920-х років, одна з найбільш популярних на той час.

[Повернутися](#)

17

Cite (Île de la Cité) – один із двох островів Сени, найстаріша частина Парижа. З'єднаний з іншими частинами міста метрополітенем та дев'ятьма мостами.

[Повернутися](#)

18

Консьєржері (La Conciergerie) – колишній королівський замок та в'язниця. Розташований у центрі Парижа, на західному краю острова Сіте, неподалік від собору Паризької Богоматері.

[Повернутися](#)

19

Паризькі бульвари (Boulevards parisiens) – частина міської архітектури Парижа, елемент паризької ідентичності. Великі – група бульварів, розташованих у центральній частині міста, на правому березі Сени.

[Повернутися](#)

20

Міст Міняйл (Pont au Change) – з'єднує острів Сіте на рівні Палацу Правосуддя й Консьєржері з правим берегом. Названий так через безліч крамниць міняйл, що раніше розташовувалися в довколишніх будинках до кінця XVIII століття.

[Повернутися](#)

21

...робила його віддалено схожим на Еріка, привида Опері. – Персонаж роману Гастона Леру «Привид Опері» (1910), молодий чоловік із янгольським голосом та спотвореним від народження лицем, яке ховав за білою півмаскою.

[Повернутися](#)

22

Паризька мирна конференція (1919–1920) – міжнародна конференція, скликана державами-переможцями для вироблення і підписання умов з переможеними державами у Першій світовій війні 1914–1918.

[Повернутися](#)

23

...підписання у французькому Комп'єні мирного договору... – угода від 11 листопада 1918 року про припинення воєнних дій між Антантою і Німецькою імперією, що ознаменувала завершення Першої світової війни.

[Повернутися](#)

24

Прэсова кватіра – допоміжна культурно-просвітня формація легіону Українських Січових Стрільців, створена 1914 року у Львові. Завданням – збирання, поширення та збереження матеріалів з історії Легіону Українських січових стрільців, збереження традицій стрілецтва. З часом її функції поширилися на духовне, культурне й просвітницьке життя Легіону. *Осип Назарук (1883–1940)* – український політичний діяч, письменник, журналіст, публіцист, секретар філії УНРради, делегат Української Національної Ради ЗУНР.

[Повернутися](#)

25

Recommande pastis... – Пастис: анісова горілка, популярний у Франції аперитив, алкогольний напій, вживаний перед їжею для покращення апетиту. На початку 1920-х років міцність дозволили піднімати до 40 градусів.

[Повернутися](#)

26

...aromati довкола Ринку квітів – Ринок птахів і квітів (*Marché aux fleurs*), найстаріший подібний ринок у Парижі, заснований більше 200 років тому. Місце під нього виділено особисто імператором Наполеоном. Птахів почали продавати наприкінці XIX століття.

[Повернутися](#)

27

...повернув до Божого шпиталю – «Паризький Божий притулок» (*Hôtel-Dieu de Paris*) – центральна безкоштовна паризька лікарня, підпорядкована Дирекції державних лікарських закладів. Найстаріша діюча лікарня Франції.

[Повернутися](#)

28

Carte d'identité d'étranger – Буквально: щоденна картка. На описаний час – документ, що дає дозвіл іноземцю на проживання в чужій країні без документів. Продовжується на термін від 6 місяців до 10 років.

[Повернутися](#)

29

...примірник «Пацанки» – «La Garçonne» (1922): скандальний роман Віктора Маргеріта (1866–1942). Буквальний переклад – «Дівчина-хлопець», гендер французькому слову *garçonne* (хлопець) надає артикль *la*, який додається у французькій мові до слів жіночого роду. Інші варіанти назви «La Garçonne» – «пацанка», «мужланка», «холостячка». За сюжетом молода жінка після зради коханого коротко стриже волосся, поводить себе як чоловік та починає сповідувати принципи вільного кохання.

[Повернутися](#)

30

...описана містером Веллсом без малого тридцять років тому машина часу... – Дебютний фантастичний роман британського письменника Герберта Велса (1866–1946) «Машина часу» вийшов друком окремою книгою 1895 року.

[Повернутися](#)

31

Mon Dieu – Боже мій (фр.)

[Повернутися](#)

32

Бельвіль (Belleville) – паризький квартал, на початку ХХ століття – один із найбільш заселених іммігрантами, входить до переліку найменш безпечних у Парижі.

[Повернутися](#)

33

Корде, Шарлотта (1768–1793) – французька дворянка, вбивця Жан-Поля Марата, одного з лідерів Французької революції.

[Повернутися](#)

34

...ураз відчув себе клошаром. – Клошар (фр. *clochard*): жебрак, злидень, волоцюга.

[Повернутися](#)

35

...назвати тюрму словом, яке означає «здоров'я». – Тюрма Санте (фр. *prison de la Santé*) знаходиться в межах міста, у кварталі Монпарнас. Назва походить від розташованої поруч вулиці Санте, буквально – «вулиця імені здоров'я».

[Повернутися](#)

36

...наділила низькорослого Монтаня невідповідним прізвищем...
Монтань (фр. *montagne*) – гора.

[Повернутися](#)